

ІНКЛЮЗИВНЕ НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДАХ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

навчально-методичний посібник

Ірина Кучерак

Національна Академія педагогічних наук України
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»
Білоцерківський інститут неперервної професійної освіти

ІРИНА КУЧЕРАК

**ІНКЛЮЗИВНЕ НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДАХ ПРОФЕСІЙНОЇ
ОСВІТИ**

Навчально-методичний посібник

УДК 377-056(072)

Кучерак І.В. Інклюзивне навчання у закладах професійної освіти: навчально-методичний посібник. Біла Церква: БІНПО ДЗВО «УМО» НАПНУ, 2022.

Навчально-методичний посібник «Інклюзивне навчання у закладах професійної освіти» входить до структури комплексного методичного забезпечення навчального модуля 3 «Дидактика професійної освіти» кафедри методики професійної освіти та соціально-гуманітарних дисциплін (МПО та СГД) Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти (БІНПО).

Мета розробки даного навчально-методичного посібника полягає в актуалізації та систематизації знань слухачів щодо технологій організації освітнього процесу задля забезпечення інклюзії; поглибленні знань слухачів щодо основних принципів і цінностей інклюзивного навчання; розвитку професійних знань та умінь слухачів, необхідних для створення ефективного інклюзивного освітнього середовища.

Зміст даного навчально-методичного посібника відображає сучасні тенденції впровадження інклюзії в освітню сферу України, містить інформацію щодо алгоритму реалізації інклюзивного навчання та створення інклюзивного освітнього середовища у закладах професійної освіти.

Матеріали даного посібника адресовано педагогічним працівникам і керівникам закладів професійної освіти, методистам навчально-методичних центрів професійної освіти.

Рецензенти:

Гладуш В.А. – доктор педагогічних наук, професор (Catholic University in Ružomberok, The Slovak Republic);

Гретчук З.Я. – директор КУ «Інклюзивно-ресурсний центр Івано-Франківської міської ради», Україна

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
РОЗДІЛ 1. ІНКЛЮЗИВНЕ НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДАХ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ: СУТНІСТЬ, ПРИНЦИПИ, ПЕРЕВАГИ.....	9
1.1. Концептуальні засади інклюзивного навчання: досвід та перспективи.....	9
1.2. Нормативно-правове забезпечення організації інклюзивного навчання у закладах професійної освіти.....	18
Питання для самоконтролю.....	23
Рекомендована література до Розділу 1.....	24
РОЗДІЛ 2. ПОРЯДОК ОРГАНІЗАЦІЇ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ ЗАКЛАДАХ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ.....	25
2.1. Алгоритм впровадження інклюзивного навчання у закладі професійної освіти: від створення інклюзивної групи до затвердження індивідуальної програми розвитку.....	25
2.2. Індивідуальний навчальний план та індивідуальна програма розвитку: вимоги до оформлення та принципи підготовки.....	38
Питання для самоконтролю.....	42
Рекомендована література до Розділу 2.....	43
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УМОВ ДЛЯ СТВОРЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА У ЗАКЛАДАХ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ.....	44
3.1. Адаптація та модифікація навчальних програм: механізм впровадження, принципи, ефективні рішення.....	44
3.2. Підготовка навчального середовища: організація робочого простору, вибір засобів корекції психофізичного розвитку, впровадження принципів універсального дизайну.....	50
Питання для самоконтролю.....	55
Рекомендована література до Розділу 3.....	56
ВИСНОВКИ.....	57
Список використаної літератури.....	58
Глосарій.....	69

ПЕРЕДМОВА

Нова філософія змісту освіти, модна тенденція, визнання унікальних потреб і забезпечення оптимальних умов для розвитку потенціалу та побудови індивідуальної стратегії розвитку кожного учня – саме такою постає інклюзія у сучасному розумінні. Втім, розглядати її можна розглядати по-різному: у більш глобальному чи вузькому значенні. Проте щоразу ключовим аспектом буде унеможливлення ситуації, коли людина, незалежно від соціального статусу, наявних здібностей, порушень психофізичного розвитку чи під впливом інших чинників, опиняється поза суспільними стосунками, на узбіччі освітнього процесу[50; 51; 52; 53; 54; 55].

Інклюзія – це тенденція, що проявляється у загальноосвітніх масштабах впродовж останніх десятиліть. Та для України вона і досі новинка. Наша держава, незважаючи на оновлення нормативно-правової бази, на даному етапі все ще перебуває на етапі стартових можливостей впровадження інклюзивного навчання.

Особливо актуальним означене є для професійної освіти. Про це свідчать, насамперед, статистичні дані, опубліковані на веб-порталі системи автоматизації роботи інклюзивно-ресурсних центрів[93]. Зокрема, на момент роботи над даним посібником у межах Львівської області функціонували, за даними, опублікованими на порталі ІРЦ[93], 22 заклади професійної освіти, в яких реалізовано інклюзивні групи. Для порівняння: у цьому ж регіоні впроваджено інклюзивне навчання у 541 ЗЗСО, 799 ЗДО та 29 ЗВО.

Окремі області і досі не мають, враховуючи інформацію, оприлюднену на порталі системи оптимізації роботи інклюзивно-ресурсних центрів[92], жодного закладу професійної освіти з інклюзивними групами. Зокрема, мова йде про Івано-Франківську, Вінницьку, Хмельницьку. З іншої сторони, у цих же регіонах налічується, до прикладу, відповідно, 386, 334, 227 ЗЗСО, в яких функціонують інклюзивні групи[93].

Про наявність проблем, що уповільнюють процес розвитку інклюзивного навчання у сфері професійної освіти зазначено і на законодавчому рівні. Зокрема, у Розпорядженні Кабміну[88] ситуація охарактеризована як критична, окреслені основні проблемні моменти, пов'язані із впровадженням інклюзивного навчання: відсутність належного забезпечення «інформаційної, архітектурної та транспортної доступності до освітнього процесу» [89] у закладах професійної освіти.

Проблема посилюється у зв'язку із зростанням складності порушень та збільшенням загальної чисельності осіб із інвалідністю. Зокрема, за офіційними даними Державної служби статистики України, станом на 1 січня 2019 р. чисельність осіб з інвалідністю становила 2659,7 тис. або 6,3 % від загальної чисельності населення країни. Тільки з початку 2019 р. кількість людей з інвалідністю зросла на 91,2 тис. осіб, в тому числі дітей – на 10,5 тис. осіб [101, с.3]. Зважаючи на воєнний стан та трагічні події, що відбуваються в Україні із лютого 2022 року, чисельність осіб із інвалідністю значно росте.

Забезпечення інклюзивного навчання на належному рівні – це завжди неперервні пошуки відповідей на складні питання, вирішення яких потребує, насамперед, ретельної підготовки педагогічних працівників до створення інклюзивного освітнього середовища та командної взаємодії.

Значні можливості для ефективного вирішення зазначених завдань передбачені змінами, що відбуваються у нормативно-правовій площині. Зокрема, мова йде про новий порядок організації інклюзивного навчання, що набув чинності 01 січня 2022 року[81]. Означене посилює актуальність порушеної тематики та потребу у забезпеченні спеціальної підготовки педагогічних працівників та створення інклюзивного освітнього середовища у закладах професійної освіти, а значить, і потребу у розробленні навчально-методичного забезпечення впровадження інклюзивного навчання.

Мета розробки даного навчально-методичного посібника полягає в актуалізації та систематизації знань слухачів щодо концептуальних засад і нормативно-правового забезпечення інклюзивного навчання у закладах професійної освіти; поглиблення знань педагогічних працівників, які проходять курси підвищення кваліфікації щодо основних принципів і цінностей інклюзивного навчання; розвитку професійних знань та умінь слухачів, необхідних для створення ефективного інклюзивного освітнього середовища, враховуючи нововведення вітчизняного законодавства та загальносвітові тенденції.

Практична значимість навчально-методичного посібника полягає у тому, що основні положення, рекомендації та висновки, викладені у даному дослідженні, можуть бути використані при підготовці навчальних і методичних посібників із організації інклюзивного навчання у закладах професійної освіти, у практичній роботі педагогічних працівників означеної складової системи освіти України, зокрема тих, що входять в команду психолого-педагогічного супроводу.

Матеріали даного посібника дозволяють:

- уточнити, систематизувати та конкретизувати важливі для розуміння і ефективного впровадження системи інклюзивного навчання поняття, як сутність і зміст визначень «інклюзія», «інклюзивне навчання», «інклюзивна група», «здобувач освіти з особливими освітніми потребами», «інклюзивне освітнє середовище»;
- реалізувати алгоритм впровадження інклюзивного навчання у закладах професійної освіти;
- орієнтуватися в особливостях створення інклюзивного освітнього середовища в умовах закладу професійної освіти та оволодіти механізмом забезпечення психолого-педагогічного супроводу здобувачів освіти з ООП;
- вивчити основні документи, що регламентують організацію інклюзивного навчання в Україні

Матеріали даного посібника орієнтовані на формування цілої низки умінь щодо:

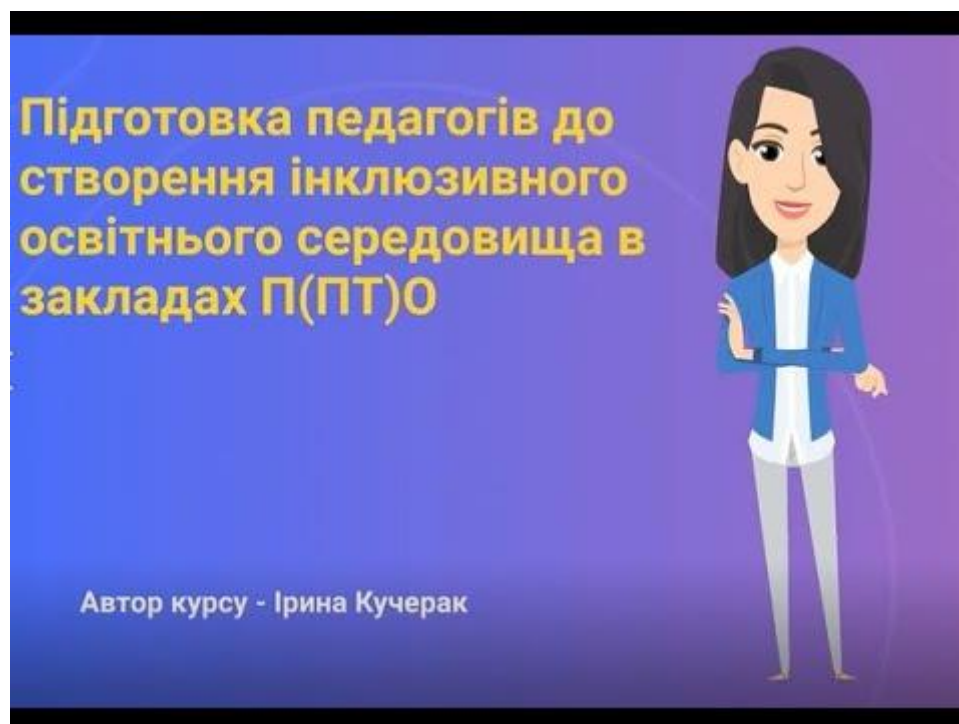
– сприяння створенню ефективного інклюзивного освітнього середовища, в умовах якого забезпечуються комфортні умови для всебічного розвитку та реалізації можливостей осіб з особливими освітніми потребами (ООП).

Основні положення змісту даного посібника визначаються як науково-методичним, так і практично-орієнтованим характером і є покликаними сприяти більш чіткому та систематизованому представленню про освітню діяльність педагогічного працівника закладу професійної освіти у рамках впровадження інклюзивного навчання.

Посібник «Інклюзивне навчання у закладах професійної освіти» – складова навчально-методичного забезпечення курсу підвищення кваліфікації на базі БІНПО ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України – «Підготовка педагогів до створення інклюзивного освітнього середовища в закладах П(ПТ)О» (автор Кучерак І.В).

Прев'ю курсу представлено у Відео 1.1.

Відео 1.1.

Окрім того, матеріали посібника увійшли до окремих модулів короткотривалих тематичних курсів підвищення кваліфікації «Методики інклюзивного навчання здобувачів освіти з різними нозологіями» (30 годин)

Прев'ю короткотривалих курсів представлено на відео 1.2.

Відео 1.2.

Матеріали посібника стануть у нагоді педагогічним працівникам та керівникам закладів професійної освіти, методистам навчально-методичних центрів ПТО.

РОЗДІЛ 1. ІНКЛЮЗИВНЕ НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДАХ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ: СУТНІСТЬ, ПРИНЦИПИ, ПЕРЕВАГИ

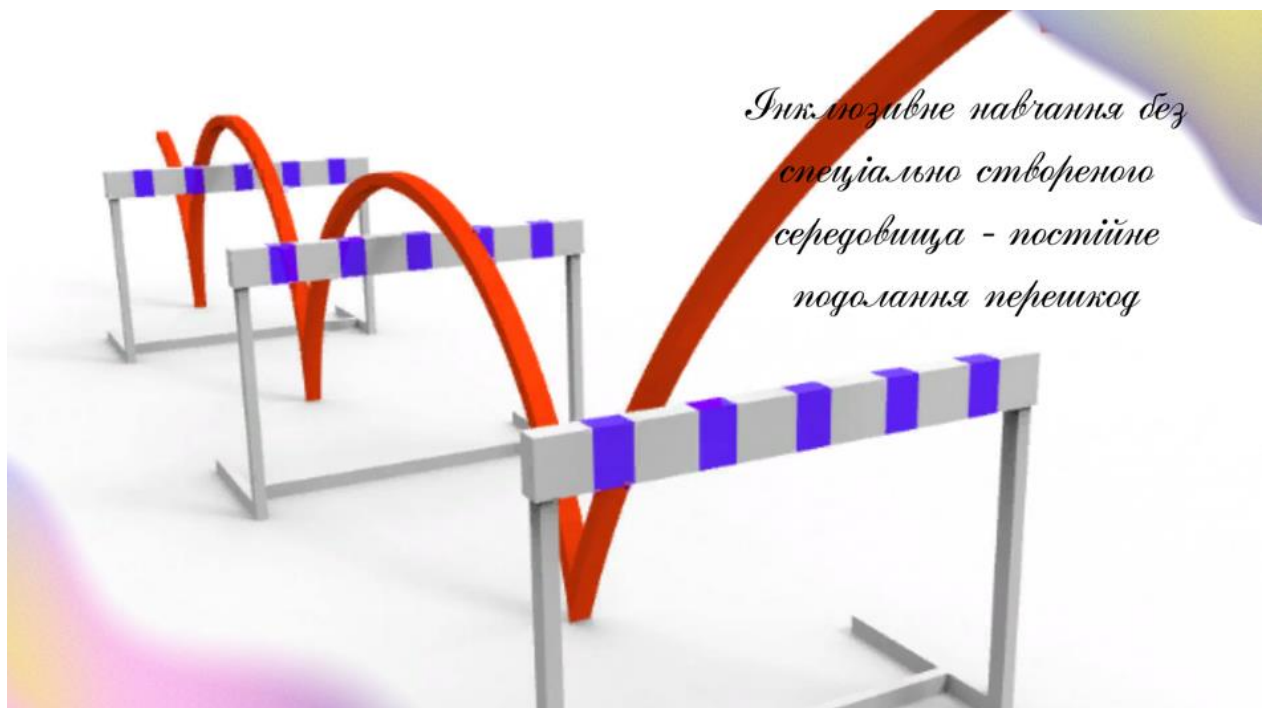
1.1. Концептуальні засади інклюзивного навчання: досвід та перспективи

Кожен має право на освіту[48]. Однак для осіб із особливими освітніми потребами та, зокрема, із інвалідністю, це право не завжди реалізується через цілу низку причин, поміж яких, насамперед, вирізняється невідповідність освітнього середовища певним вимогам та нормам.

Вирішенням такої ситуації є зміна стереотипів: не учень пристосовується до умов навчання, впроваджених педагогами методик і технологій, а заклад освіти змінюється, враховуючи сильні і слабкі сторони здобувача освіти, вибудовує індивідуальну, ефективну траєкторію розвитку з метою формування професійних компетентностей для конкурентоздатної професійної діяльності на ринку праці.

Відсутність адаптації і врахування особливостей порушень психофізичного розвитку осіб із особливими освітніми потребами закладом професійної освіти унеможлиблює реалізацію потенціалу учнів. У таких умовах процес навчання перетворюється на постійне подолання перешкод (див. рис. 1.1.). При цьому для учнів із нескладними, поодинокими порушеннями цілком ймовірною є можливість успішної адаптації. Звичайно, у порівнянні із нормотиповими однолітками пристосування буде більш довготривалим і складним.

Рис. 1.1.

Проте, коли мова йде про складні порушення розвитку, ситуація однозначна: без спеціально організованого інклюзивного освітнього середовища ніяк не досягнути бажаних результатів. Означене актуалізує потребу у реформуванні закладів професійної освіти, пошуку більш ефективних алгоритмів організації освітнього процесу, спрямованого на врахування індивідуальних потреб кожного учня із особливими освітніми потребами та побудови індивідуальної траєкторії розвитку.

В інклюзивному навчанні основна увага зосереджується на здатності закладів освіти розуміти освітні потреби і права кожного учня та реагувати належним чином на них. При цьому кожна дитина розглядається як особистість, що навчається по-різному. Таким чином, вдається уникнути нав'язування ярликів та стигматизації учнів. Натомість пріоритетним постає створення відповідного гнучкого освітнього середовища[9].

В основі інклюзивного навчання – усвідомлення того, що усі діти можуть навчатися, а також те, що підтримка різного рівня потрібна кожному. При цьому важливо максимально мінімізувати усі наявні перепони для навчання[12], надаючи рівні можливості для кожного та забезпечуючи максимальну гнучкість щодо задоволення різноманітних потреб людини[6].

Для проектування ефективного інклюзивного освітнього середовища важливим є розуміння концептуальних засад інклюзивного навчання. Саме тому з'ясуємо, насамперед, значення ключових понять, таких, як «інклюзія», «інклюзивне навчання», «інклюзивне освітнє середовище» у сучасній нормативно-правовій площині.

Інклюзивне навчання та інклюзію загалом часто трактують як те, що стосується лише осіб із інвалідністю. Про означене свідчать і проведені нами опитування поміж слухачів курсів підвищення кваліфікації БІНПО ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України впродовж вересня 2021 – червня 2022 року.

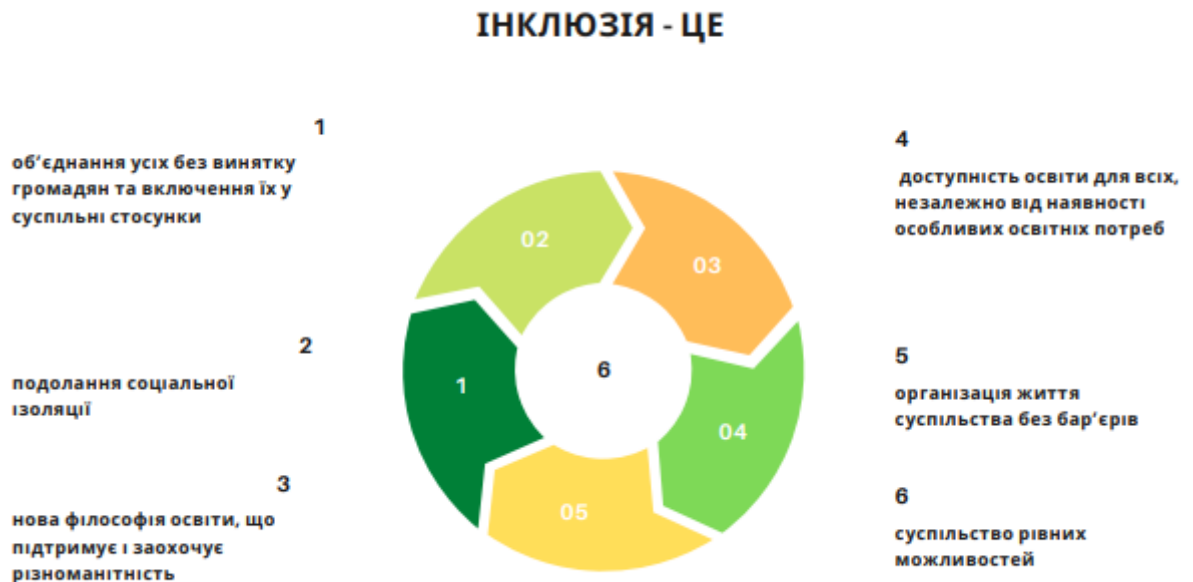
Проте, якщо проаналізувати міжнародне законодавство у сфері інклюзії та вітчизняне нормативно-правове забезпечення, стає зрозумілим більш широкий розгляд інклюзії: як об'єднання усіх без винятку громадян та включення їх у суспільні стосунки, як подолання соціальної ізоляції, як нова філософія освіти, що підтримує і заохочує різноманітність.

Інклюзивне навчання виходить для межі надання підтримки окремим особам та передбачає фундаментальні зміни у викладанні та навчанні[9].

У науковій літературі інклюзію визначають як «процес активного включення в суспільні стосунки всіх громадян, незалежно від фізичних, інтелектуальних, культурних, мовних, національних та інших особливостей»[40, с.6], а також як «систему розширення можливостей особистості через участь в освіті, забезпечення рівного доступу дітей з інвалідністю до загальноосвітніх шкіл, індивідуальні навчальні плани, забезпечення розумного пристосування, доступність освітніх середовищ і матеріалів, надання адаптованих навчальних матеріалів, допоміжних пристроїв, інформаційно-комунікаційних технологій та підтримки» [95, с. 8].

Схематично сучасні погляди на інклюзію як особливу філософію змісту освіти представлені на рис. 1.2.

Рис. 1.2.

Таке трактування є ідентичним за змістом міжнародним документам, які стосуються концептуальних засад впровадження інклюзивного навчання та дає розуміння про те, що інклюзія із великою долею ймовірності може набувати актуальності для кожної особи, незалежно від наявності чи відсутності певних порушень психофізичного розвитку.

Кожна дитина може зіштовхнутися із перешкодами у навчанні протягом певного періоду часу. Ці тимчасові складнощі можуть виникнути, для прикладу, через те, що учень переживає через проблеми вдома [12]. Або ж проходить період депресії, що супроводжується апатією та проявами індиферентного ставлення до всього, що відбувається поруч; у час, що настає після тривалої хвороби, необхідний для відновлення сил та реабілітації; за умов складних життєвих обставин, коли такою важливою є вчасно надана психолого-педагогічна допомога та підтримка.

Усе це – головні індикатори потреби в інклюзії. Проте у такому разі інклюзія, звичайно, не передбачає створення інклюзивної групи, команди психолого-педагогічного супроводу, впровадження посади асистента та розглядається як забезпечення комплексної психолого-педагогічної підтримки і допомоги. Зважаючи на таке трактування

Інклюзія – те, що, однозначно, посилює ефективність освітнього процесу, адже враховуючи багатоманітність, маємо можливість вибору поміж методиками навчання, зосереджуючи увагу на більш ефективних у кожному окремо взятому випадку. У цьому ракурсі привертаю увагу відео, підготовлене

фахівцями ЮНЕСКО, у рамках створення звіту GEM за 2020 рік «Інклюзивність та освіта: все означає все» (див. Відео 1.3.)

Відео 1.3.

Впровадження інклюзивного навчання потребує готовності педагогічних працівників швидко реагувати на сьогочасну ситуацію та вносити відповідні зміни та стрімкі рішення, враховуючи індивідуальні особливості та характер порушення. Це, у свою чергу, потребує наявності певної автономії та володіння скоординованим, кооперативним стилем роботи [14, с.26].

Інклюзія – це те, що на часі, те, що відображає сучасний стан розвитку суспільства, його ключові цінності та потреби. Більш детально про те, що таке інклюзія представлено в авторському відео (Див. Відео 1.4.).

Проте на шляху до розуміння необхідності залучення усіх без винятку громадян до суспільних стосунків, до навчання та розвитку, Україна, втім, як і багато інших країн світу, пройшла тривалий шлях від виключення до сегрегації та інтеграції.

«Виключення» найперше асоціюється із Спартою. Проте аналогічна ситуація була характерною і для інших країн, адже народження у сім'ї дитини із психофізичними порушеннями неодмінно означало смерть. Не обов'язково фізичну, але завжди громадянську.

Розуміння потреби у піклуванні з'явилося значно пізніше. Із прийняттям християнства у Київській Русі при монастирях відкривали заклади, де осіб із порушеннями психофізичного розвитку «не лише доглядали, а й намагалися навчити ремесел, елементів грамоти»[45].

Відео 1.4.

Важливою подією для формування розуміння потреби опіки та навчання дітей із інвалідністю стало відкриття у 1198 році в Німеччині першого притулку для сліпих. У Франції перші школи для глухонімих та сліпих з'явилися лише у 1770-1784 роках. Так поступово приходило усвідомлення: особи із порушеннями психофізичного розвитку можуть здобувати професійну освіту та оволодівати певними вміння і навичками.

Незважаючи на окремі спроби навчання дітей із порушеннями психофізичного розвитку із однолітками із нормотиповим розвитком, у цей період поширення набули сегрегаційні переконання: навчання дітей із порушеннями проходило в ізоляції від нормотипових однолітків, у відокремлених спеціальних школах.

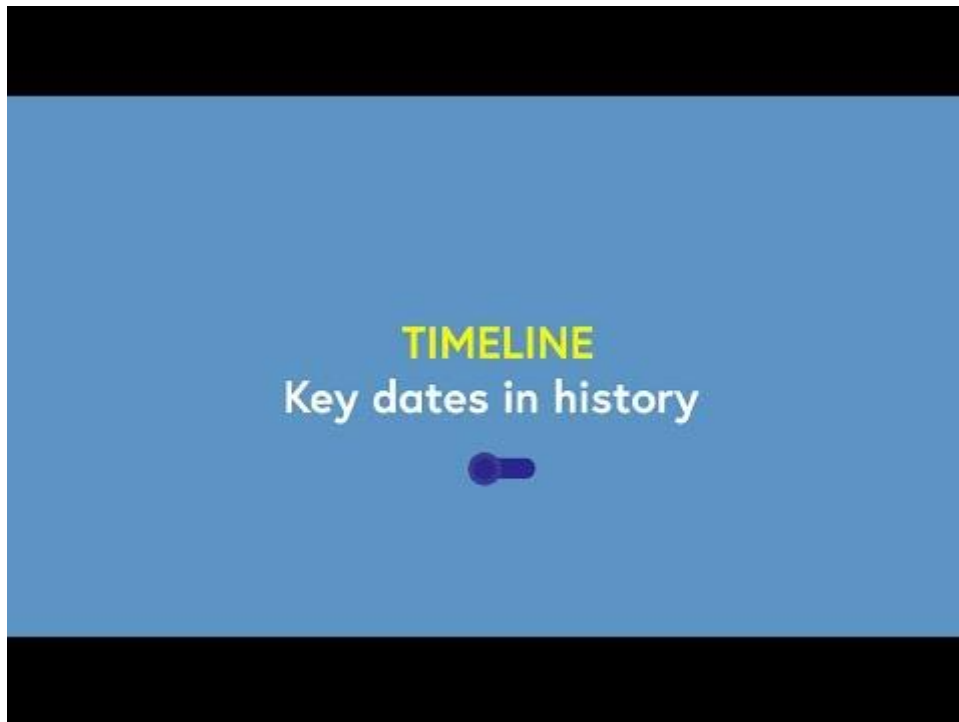
Фактично у цей період ситуація мала два варіанти вирішення: дитина із інвалідністю залишалася у сім'ї, але подалі від суспільства, оскільки вважалася ганьбою, або ж спрямовувалася у спеціальний заклад[6].

Ситуація змінюється лише із 70-х років ХХ століття: скорочується кількість спеціальних шкіл, а учні із порушеннями психофізичного розвитку отримують можливість навчатися в закладах із інклюзивними групами[44].

У цей період з'являється інтегроване навчання. Однак воно вирізняється певними особливостями та не є взаємозамінним інклюзивному. Інтеграція та інклюзивність – дві різні концепції в освіті[6].

Більш детально про те, як розвивалася інклюзія як особливий напрям та окрема філософія змісту освіти, у відео (див. Відео 1.5).

Відео 1.5.

За інтегрованого навчання головною проблемою освітнього процесу постає учень, що має певні особливості та вирізняється з-поміж інших здобувачів освіти, потребує спеціального середовища, спеціальних педагогів та допоміжних засобів. У центрі інклюзивного навчання освіта як проблема та вирішення вагомих завдань: подолання неякісного навчання, відсутності допоміжних засобів та обладнання, недоступного середовища, незмінних навчальних планів, відсутності участі батьків в освітньому процесі, ситуація, коли учителі та заклади освіти залишаються без належної підтримки, а учні – поза навчанням[6].

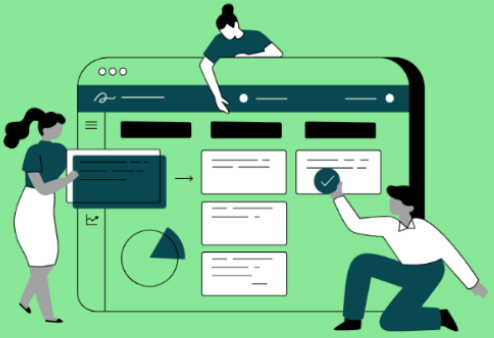
Інклюзивне навчання вирізняється цілою низкою переваг як для осіб із особливими освітніми потребами, так і для їхніх нормотипових однолітків.

Для осіб із ООП – це можливість соціалізації, інтеграції у суспільство. Для нормотипових осіб – це сприяння розвитку умінь толерувати, проявляти емпатію та розуміти інших осіб. Але, найголовніше, вбачається у здатності бачити не порушення опорно-рухового апарату, слуху, зору, мовлення, а людину, особистість.

Схематично те, якими є переваги інклюзивного навчання для учнів із нормотиповим розвитком, із особливими освітніми потребами, у тому числі і з інвалідністю, а також для педагогічних працівників, представлено на рис. 1.3.

Інклюзивне навчання дозволяє забезпечити найбільш ефективні умови для реалізації потенціалу учнями з особливими освітніми потребами, «досягнення кращих академічних результатів порівняно із однолітками в сегрегованому середовищі»[69, с. 17].

Переваги інклюзивного навчання

Для учнів із нормотиповим розвитком	Сприяння розвитку умінь толерувати, проявляти емпатію та розуміти інших осіб, "бачити" не порушення, а особистість
Для учнів із особливими освітніми потребами	Можливість соціалізації, інтеграції у суспільство, розвиток потенціалу, отримання "впевненого майбутнього" завдяки оволодінню знаннями, умінями і навичками в обраній професійній діяльності
Для педагогічних працівників	Удосконалення професійної майстерності, забезпечення потреби у lifelong learning

При цьому, на відміну від певних стереотипів, що мають місце у суспільстві, «присутність учнів із особливими освітніми потребами не впливає на академічні досягнення інших учнів» негативним чином, скоріше, можна говорити про прямопротилежний ефект завдяки додатковим ресурсам, застосуванню різноманітних стратегій та технологій, введенню посади асистента[69].

Інклюзивна система освіти підвищує доступність освіти для кожної дитини та створює передумови для отримання якісної освіти відповідно до потреб та здібностей здобувача освіти[6].

Окрім того, «у довготерміновій перспективі інклюзія є економічно вигіднішою, аніж сегрегована модель освіти», адже забезпечує зростання шансів осіб з особливими освітніми потребами на працевлаштування і отримання більш високої заробітної платні, допомагає зменшити, у порівнянні із сегрегованими освітніми моделями, витрати на забезпечення супроводу у громаді[69].

Для розуміння особливостей інклюзивного навчання вагомим є з'ясування значення поняття «особа з особливими освітніми потребами». У Законі України «Про освіту» особа з ООП визначена як «особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту» [86].

Втім, осіб з ООП часто ідентифікують лише як осіб із інвалідністю. Однак ці поняття не є тотожними та співвідносяться між собою як загальне і часткове. Особа з особливими освітніми потребами – це не завжди виключно людина із інвалідністю. У цю категорію входять учні без інвалідності, із поодинокими, нескладними порушеннями, особи, яким складно дається навчання, здібні учні, особи, які опинилися у складних життєвих обставинах. Тобто, ключовим для визначення особливих освітніх потреб є не наявність тих чи інших

психофізичних порушень, а потреба у психолого-педагогічній підтримці в освітньому процесі.

Схематично інформація про те, як у вітчизняному законодавстві розглядається термін «учні із особливими освітніми потребами», зображено на рис. 1.4.

Рис. 1.4.

Однак, саме інвалідність залишається однією із основних причин неефективного навчання та соціальної ізоляції, формуючи найбільш чисельну групу юнаків та дівчат, що не відвідують заклади освіти[9].

В українському законодавстві інклюзивне навчання розглядається як система освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників[86].

Аналіз наукової літератури та нормативно-правового забезпечення дозволив виокремити ключові слова, які найчастіше повторюються при визначенні поняття інклюзивного навчання: безпечне, комфортне, розвивальне, сучасне.

Створення психологічно безпечного освітнього середовища, що сприяє збереженню цілісності соціальних суб'єктів, їх адаптивності, функціонування та розвитку», підвищенню самооцінки, забезпеченню особистісного розвитку, сприяння задоволенню і розвитку соціально орієнтованих потреб індивіду – пріоритетне завдання сучасної системи освіти[25].

Інклюзивне освітнє середовище повинно бути комфортним. При цьому розуміння комфорту може бути різним для учнів із різними психофізичними

порушеннями. Зокрема, для осіб із розладами аутичного спектру, яким притаманні особливості сенсорного сприйняття, як правило гіперчутливість (звуки, світло) цілком ймовірно некомфортно буде у середовищі, де має місце значний фоновий шум. Для нормотипових осіб такий шум, скоріше за все, просто проігнорується, ніхто не буде на нього звертати увагу. Але аутист може відчувати перевантаження, дискомфорт, а відтак, і проявляти певну девіантну поведінку. Знаючи такі особливості, можемо не лише ефективно впливати, а й передбачити подібні ситуації та намагатися не допускати їх.

Інклюзивне освітнє середовище повинно бути розвивальним – спрямованим на врахування сильних сторін кожного учня, зростання природного потенціалу. І, звичайно, воно повинно бути сучасним, використовуючи найновіші засоби корекції психофізичного розвитку. Лише у такому поєднанні – безпечності, комфортності, розвитку та сучасності – можливо досягати реалізації ключових завдань – інтеграції осіб із порушеннями психофізичного розвитку у суспільство.

Схематично основні вимоги до інклюзивного освітнього середовища представлені на рис. 1.5.

Рис.1.5.

Різноманітність в освіті – це не просто відображення різноманітності у суспільстві. Ключова мета інклюзивного навчання полягає не у тому, щоб вийти за межі простого зосередження уваги на «доступі», а в тому, щоб розуміти шляхи зростання активної участі та охоплення навчанням[9].

1.2. Нормативно-правове забезпечення організації інклюзивного навчання у закладах професійної освіти

Освіта не може бути інклюзивною, якщо не буде якісною та не може бути якісною, якщо не буде інклюзивною [8, с.7]. Право кожної людини на освіту, що лежить в основі інклюзивного навчання, проголошено у низці міжнародних документів, поміж яких увагу привертає, насамперед, Загальна декларація прав людини (1948). У ній стверджується те, що усі люди народжуються вільними і рівними у своїх правах, а також те, що кожна людина має право на освіту, спрямовану на повний розвиток людської особи. Загальнодоступною має бути технічна і професійна освіта [36].

Ще одним важливим міжнародним документом є Декларація ООН про права інвалідів, ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН у грудні 1975 року (у цьому документі зазначається, що особи із інвалідністю мають право на освіту, ремісничу професійну підготовку і відновлення працездатності [34]), а також Конвенція про права дитини (1989).

Тут зазначено і те, що неповноцінна в розумовому або фізичному відношенні дитина має вести повноцінне і достойне життя в умовах, які забезпечують її гідність, сприяють почуттю впевненості в собі і полегшують її активну участь у житті суспільства. Окрім того, у Конвенції наголошується на важливості ефективного доступу для неповноцінної дитини до послуг у галузі освіти та професійної підготовки [46].

Поміж вагомих міжнародних документів привертає увагу Саламанська декларація (1994) [91], в якій вперше наголошено на потребі реформування освіти у напрямі забезпечення впровадження інклюзивного навчання. Зокрема, у декларації сказано про те, що:

- Кожна дитина має основне право на освіту і повинна мати можливість отримувати і підтримувати прийнятний рівень знань;
- Кожна дитина має унікальні особливості, інтереси, здібності та навчальні потреби;
- Варто розробляти систему освіти та впроваджувати освітні програми таким чином, щоб брати до уваги широке різноманіття цих характеристик та потреб;
- Особи, які мають особливі освітні потреби, повинні мати доступ до навчання у звичайних школах, які зобов'язані створити їм умови на основі педагогічних методів, орієнтованих перш за все на дітей з метою задоволення цих потреб;
- Звичайні школи з такою інклюзивною орієнтацією є найбільш ефективними засобами боротьби із дискримінаційним ставленням, створення привітної атмосфери в громадах, побудови інклюзивного суспільства і забезпечення освіти для всіх; крім того, вони забезпечують ефективну освіту для більшості дітей та підвищують ефективність, а також ефективність витрат усієї системи освіти [91].

У Рамках дій щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами зазначено основний принцип інклюзивної школи: всі діти повинні навчатися разом у всіх випадках, коли це є можливим, незважаючи ні на які труднощі або відмінності, які існують між ними. Інклюзивні школи повинні визнавати та враховувати різні потреби своїх учнів шляхом приведення у відповідність різних видів і темпів навчання, а також забезпечення якісної освіти для всіх шляхом розробки належних навчальних планів, організаційної структури, розробки стратегії викладання, використання ресурсів і партнерських зв'язків з їхніми громадами. У рамках інклюзивних шкіл діти з ООП повинні отримувати будь-яку додаткову допомогу, яка може їм знадобитися для забезпечення їх ефективної освіти [91].

Особливе значення Саламанської декларації у зміні пріоритетів: не лише потреба у високоякісній освіті для всіх дітей, а й сприяння усуненню дискримінаційних установок та настроїв, створення сприятливої атмосфери у громадах для розвитку інклюзивного суспільства.

У документі наведено обґрунтування доцільності інклюзивного навчання: освітнє (створення закладів освіти більш високої якості), соціальне (інклюзивне навчання – основа справедливого та недискримінаційного суспільства), економічне (створення і утримання закладів освіти, де усі навчаються разом, значно дешевше, ніж фінансування складної системи шкіл різних типів)[9].

Усі перелічені міжнародні документи є ратифікованими Україною. Поміж вітчизняних законодавчих та нормативно-правових документів, що стосуються організації інклюзивного навчання у сфері професійної освіти, насамперед: Конституція України (1996), Закон України «Про освіту» (2017), Закон України «Про професійно-технічну освіту» (1998), Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти» (2021) та «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах професійної (професійно-технічної) освіти» (2019).

У прийнятій Верховною Радою у 1996 році Конституції України, що гарантує права людини у нашій державі, наголошено на тому, що усі люди є вільними та рівними у своїй гідності та правах, а доступність і безоплатність, у тому числі, і професійно-технічної освіти забезпечується державою[48].

Незважаючи на те, що Україна ратифікувала основні міжнародні документи у сфері прав захисту людини ще у перші роки незалежності, для прикладу, Конвенція ООН про права дитини була ратифікована у 1991, а Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю – у 2009 році. Такі рішення є надзвичайно важливими, адже передбачають відповідальність та додаткові зобов'язання на органи державної влади в Україні щодо забезпечення прав кожної особи із інвалідністю, створення законодавчого фундаменту щодо захисту та сприяння реалізації прав людини із інвалідністю, у тому числі зміна чи скасування діючих законів і постанов, які є дискримінаційними стосовно осіб із інвалідністю.

Однак перші реальні кроки на шляху впровадження інклюзивного навчання були зроблені значно пізніше.

Вагомим документом, що забезпечив посилення розвитку інклюзії в Україні став Закон «Про освіту» (2017). Тут вперше на законодавчому рівні визначено цілу низку важливих понять. Зокрема, інклюзивне навчання, інклюзивне освітнє середовище, індивідуальний навчальний план, індивідуальна програма розвитку, індивідуальна освітня траєкторія, особа з особливими освітніми потребами, психолого-педагогічні послуги, психолого-педагогічний супровід, розумне пристосування, універсальний дизайн у сфері освіти.

У даному документі[86] окреслені засади державної політики у сфері освіти. Поміж ними – людиноцентризм, забезпечення якості освіти та якості освітньої діяльності, забезпечення рівного доступу до освіти без дискримінації за будь-якими ознаками, у тому числі за ознакою інвалідності, розвиток інклюзивного освітнього середовища, у тому числі у закладах освіти, найбільш доступних і наближених до місця проживання осіб з особливими освітніми потребами, забезпечення універсального дизайну та розумного пристосування, доступність для кожного громадянина всіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою.

У Законі[86] зазначено і те, що освіта в Україні має будуватися за принципом рівних можливостей для всіх. При цьому особлива увага приділяється проектуванню, будівництву та реконструкції будівель, споруд, приміщень закладів освіти з урахуванням принципів універсального дизайну та/або розумного пристосування.

Відповідно до 25 статті Закону України «Про освіту» забезпечення створення у закладі освіти інклюзивного освітнього середовища, універсального дизайну та розумного пристосування покладено на засновника закладу освіти або уповноваженого ним орган (особу) [86].

У 2017 році Верховна Рада України вперше виділила цільову освітню субвенцію на інклюзивне навчання у розмірі 209,4 млн гривень. За даними Міністерства освіти і науки України, 80% таких коштів мало йти на проведення корекційно-розвиткових занять, а 80% - на купівлю засобів корекції.

У 2019 році затверджено Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах професійної (професійно-технічної) освіти. У даному документі[81] визначено організаційні засади інклюзивного навчання у закладах професійної освіти незалежно від форм власності та підпорядкування. У Постанові визначено, що організація освітнього процесу здобувачів освіти з особливими освітніми потребами у закладах професійної освіти передбачає:

- створення інклюзивного освітнього середовища та забезпечення психолого-педагогічного супроводу здобувачів освіти з особливими освітніми потребами;
- приведення території закладу професійної (професійно-технічної) освіти, будівель, споруд та приміщень у відповідність з вимогами державних будівельних норм, стандартів та правил. У разі коли наявні будівлі,

споруди та приміщення закладів професійної (професійно-технічної) освіти неможливо повністю пристосувати для потреб осіб з інвалідністю, здійснюється їх розумне пристосування з урахуванням універсального дизайну;

- забезпечення здобувачів освіти з особливими освітніми потребами необхідними спеціальними засобами корекції психофізичного розвитку згідно з типовим переліком, затвердженим МОН;
- диференційований підхід до розроблення освітньої програми, оцінки та контролю якості знань здобувачів освіти з особливими освітніми потребами;
- застосування в освітньому процесі найбільш прийнятних для здобувачів освіти з особливими освітніми потребами методів і способів спілкування, зокрема української жестової мови та рельєфно-крапкового шрифту (шрифту Брайля), із залученням відповідних фахівців і педагогічних працівників;
- забезпечення доступності інформації в різних форматах (шрифт Брайля, збільшений шрифт, електронний формат та інші)[80].

Окрім того, у даному положенні окреслено алгоритм утворення інклюзивної групи, граничну чисельність здобувачів освіти з особливими освітніми потребами в одній групі, склад та функції команди психолого-педагогічного супроводу, компоненти психолого-педагогічного супроводу здобувачів освіти з ООП.

У Постанові зазначено, що для здобувачів освіти з ООП, які одночасно з набуттям кваліфікацій професійної освіти здобувають загальну середню освіту, інклюзивне навчання організовується згідно з Порядком організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах. Цей документ[81] був прийнятий 15 вересня 2021 року та набув чинності із 01 січня 2022 року.

У Порядку визначено важливі поняття для організації інклюзивного навчання у закладах професійної освіти: адаптація змісту навчального предмета (інтегрованого курсу), модифікація змісту навчального предмета (інтегрованого курсу), оцінка потреби учня в наданні підтримки, рівні підтримки, ресурсна кімната.

Окрім того, у Постанові окреслено принципи розподілу учнів із урахуванням рівнів підтримки, визначено форму індивідуальної програми розвитку, особливості проведення психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових занять, форму та зміст індивідуального навчального плану, інші важливі аспекти організації інклюзивного навчання учнів – тривалість здобуття освіти учнями, формування та функціонування інклюзивних міжкласних груп, оцінювання результатів навчання, фінансування інклюзивного навчання учнів.

У Додатках документу[81] наведено інформацію про рівні підтримки в освітньому процесу у закладах загальної середньої освіти:

- критерії визначення,
- умови забезпечення підтримки,

- фінансове забезпечення,
- механізм отримання підтримки в освітньому процесі,
- механізм реалізації індивідуальної освітньої траєкторії,
- забезпечення допоміжними засобами для навчання,
- облаштування освітнього середовища та проведення поточного, семестрового та річного оцінювання та /або державної підсумкової атестації

Окрім того, у додатках положення – протокол оцінки потреби учня в наданні підтримки у закладі освіти та індивідуальна програма розвитку.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ ДО РОЗДІЛУ I

Питання для самоконтролю до теми 1.1.

1. Що таке інклюзія?
2. Як тлумачиться термін «інклюзивне навчання» в українському та міжнародному законодавстві? Чи є відмінності?
3. В чому полягає зміст та відмінність понять «виключення», «сегрегація», «інтеграція», «інклюзія»?
4. В чому переваги інклюзивного навчання для осіб із особливими освітніми потребами?
5. В чому переваги інклюзивного навчання для нормотипових осіб?
6. Якими є переваги інклюзивного навчання для педагогічних працівників?
7. Визначте поняття «особа з особливими освітніми потребами»?
8. Які категорії осіб поєднує дефініція «особа з особливими освітніми потребами»?
9. Яким є ефективне інклюзивне освітнє середовище?
10. Чому у довготерміновій перспективі інклюзія вважається економічно більш вигіднішою, ніж сегрегована модель освіти?
11. Якою є ключова мета інклюзивного навчання?

Питання для самоконтролю до теми 1.2.

1. Перелічіть основні міжнародні документи, які безпосередньо стосуються питань впровадження інклюзивного навчання.
2. Назвіть основні вітчизняні документи, які регламентують процес організації інклюзивного навчання у закладах професійної освіти.
3. Які поняття, що стосуються організації інклюзивного навчання, вперше були визначені на законодавчому рівні в Законі України «Про освіту»?
4. Окресліть основні засади державної політики у сфері інклюзивної освіти, враховуючи положення Закону України «Про освіту».
5. На кого покладено забезпечення створення у закладі освіти інклюзивного освітнього середовища, універсального дизайну та розумного пристосування?
6. Що передбачає організація освітнього процесу здобувачів освіти з особливими освітніми потребами у закладах професійної освіти відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про організації інклюзивного навчання в закладах П(ПТ)О» 2019 року?
7. Які важливі поняття визначено у Постанові Кабінету Міністрів України «Про організації інклюзивного навчання в закладах загальної середньої освіти» 2021 року? Що було введено вперше саме в цьому документі?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ДО РОЗДІЛУ І

1. The Dakar Framework for Action: Education for All: meeting our collective commitments (including six regional frameworks for action. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000121147>
2. Васильєва Г.І.Любарець В.В.Термінологічний словник-інклюзія. Київю Міленіум. 2018. 42с. URL: https://uvu.org.ua/wp-content/uploads/2021/09/Terminology_2.pdf
3. Всесвітня декларація «Освіта для всіх», 1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-94
4. Гакаме Ю. Д. Организация психологически безопасной образовательной среды в условиях инклюзивного образования // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2015. – Т. 37. – С. 251–255. – URL: <http://e-koncept.ru/2015/95673.htm>
5. Декларація ООН про права інвалідів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_117#Text
6. Загальна декларація прав людини, 1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
7. Конвенція про права дитини, 1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
8. Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів: навчально-методичний соібник / За заг. Ред. М. Порошенко та ін. Київ, 2018. 252 с. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkluzyvne-navchannya/posibniki/Inclusive_study_Sep17.pdf
9. Пащенко О., Криценок І., Софій Н.. Інклюзивна освіта в умовах професійно-технічного навчального закладу: навчально-методичний посібник. К. Арт Економі, 2012. 184с. URL: http://umo.edu.ua/images/content/institutes/cipo/kaf_derg_slug/material_diyaln/inklyuzivna%20osvita.pdf
10. Програма дій щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами, 1994
11. Саламанська декларація: про принципи, політику і практичні діяльність в сфері освіти осіб з особливими освітніми потребами, 1994.
12. Середовище, що належить дітям: порадник для педагогів закладів дошкільної освіти /за заг. Ред. В. Засенка. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/4726/file/Середовище,%20що%20належить%20дітям.pdf>

РОЗДІЛ 2. ПОРЯДОК ОРГАНІЗАЦІЇ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДАХ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

2.1. Алгоритм впровадження інклюзивного навчання у закладі професійної освіти: від створення інклюзивної групи до затвердження індивідуальної програми розвитку

Станом на 01 січня 2020 року, в Україні 2,7 млн осіб мають інвалідність, у тому числі 222,3 тис. особи з I групою інвалідності, 900,8 тис. осіб із II групою інвалідності, 1416,0 тис. осіб із III групою інвалідності та 163,9 тис. дітей із інвалідністю[75]. Законодавством України передбачено забезпечення належних умов для повноцінної реалізації такими особами своїх прав та гарантій.

Зокрема, відповідно до 42 статті Закону України «Про професійно-технічну освіту»[39] держава гарантує особам з інвалідністю, особам з особливими освітніми потребами професійну освіту на рівні, що відповідає їхнім здібностям та можливостям. За інших рівних умов особи з інвалідністю та особи з особливими освітніми потребами мають переважне право на зарахування до закладу професійної освіти.

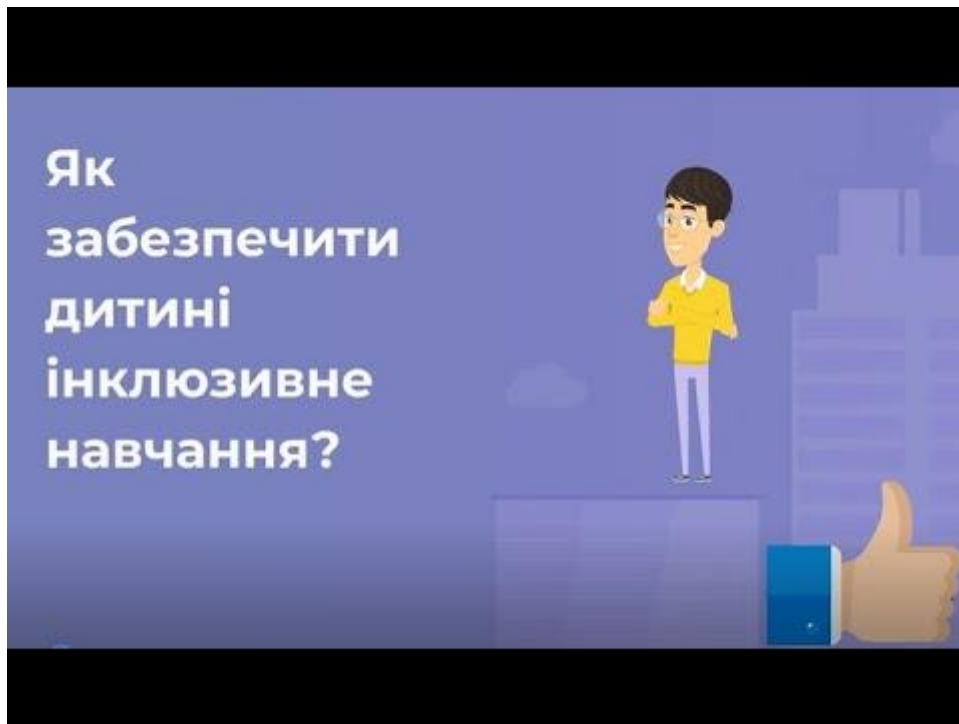
У статті 14 цього ж закону[39] говориться про те, що прийом до закладів професійної освіти осіб з особливими освітніми потребами, яким не протипоказане навчання за обраним напрямом (спеціальністю), у разі складення вступних іспитів здійснюється поза конкурсом.

Таким чином, на законодавчому рівні забезпечено право осіб із особливими освітніми потребами здобувати професійну освіту та можливість першочергового зарахування на навчання за винятком, відповідно до 5 статті[39] ситуацій, коли мають місце обмеження за медичними та віковими показниками, а також показниками професійної придатності, що визначаються Кабінетом Міністрів України. Таким чином, поза конкурсом до закладів професійної освіти вступити можуть лише ті діти з інвалідністю та особи з інвалідністю, яким не протипоказане навчання за обраною професією (спеціальністю).

Алгоритм впровадження інклюзивного навчання у закладі професійної освіти зазначено Постановою Кабінету Міністрів України «Про організацію інклюзивного навчання у закладах професійної(професійно-технічної) освіти» від 10 липня 2019 року. Зокрема, у даному документі говориться про те, що інклюзивна група утворюється керівником закладу професійної освіти на підставі письмового звернення здобувача освіти з особливими освітніми потребами або одного з його батьків (чи іншого законного представника), а також висновку про комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку особи, що надається інклюзивно-ресурсним центром[80].

Утворення інклюзивної групи в закладі професійної освіти та припинення її діяльності здійснюється відповідно до наказу керівника закладу професійної освіти[80].

Схематично алгоритм впровадження інклюзивного навчання зображено в авторському відео (Відео 2.1.)

Навчання організовується із урахуванням рівня підтримки, рекомендованого інклюзивно-ресурсним центром[81]. На законодавчому рівні передбачена тісна співпраця закладу професійної освіти, в якому впроваджено інклюзивну форму навчання, із інклюзивно-ресурсними центрами, не лише на рівні консультацій учасників освітнього процесу, але й можливості безпосереднього залучення представника ІРЦ у склад команди психолого-педагогічного супроводу[81]. Зокрема, рекомендовано запрошувати фахівця інклюзивно-ресурсного центру на перше організаційне засідання команди супроводу для отримання детальних рекомендацій щодо розроблення індивідуальної програми розвитку та особливостей організації інклюзивного навчання відповідно до методичних рекомендацій щодо організації навчання осіб з особливими освітніми потребами в закладах освіти Міністерства освіти і науки України.

Основними завданнями інклюзивно-ресурсного центру є проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку особи та забезпечення системного кваліфікованого супроводу закладі професійної освіти [82], а також надання рекомендацій закладам освіти щодо розроблення індивідуальної програми розвитку особи.

У період воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану (особливого періоду) додатковими завданнями інклюзивного ресурсного центру відповідно до документу [84] комплексна оцінка з підготовкою відповідного висновку проводиться протягом п'яти робочих днів.

Комплексна оцінка проводиться фахівцями інклюзивно-ресурсного центру індивідуально за декількома напрямками:

- оцінка фізичного розвитку особи;
- оцінка мовленнєвого розвитку особи;
- оцінка когнітивної сфери особи;
- оцінка емоційно-вольової сфери особи;
- оцінка освітньої діяльності особи[82]

Комплексна оцінка, у тому числі повторна, проводиться за письмовим (або он-лайн, використовуючи АС «ІРЦ») зверненням (заявою) до інклюзивно-ресурсного центру батьків (одного з батьків) або інших законних представників особи з ООП[81]. Участь батьків (одного з батьків) або законних представників особи у проведенні комплексної оцінки є обов'язковою [82].

Результати комплексної оцінки оформлюються в електронному вигляді, зберігаються в інклюзивно-ресурсній центрі та надаються батькам (одному з батьків) або законним представникам особи за письмовим зверненням. Інформація про результати комплексної оцінки є конфіденційною[82].

За результатами комплексної оцінки визначаються напрями, рівень та обсяг підтримки особи з особливими освітніми потребами в освітньому процесі, надаються рекомендації щодо складення, виконання, коригування індивідуальної програми розвитку, зокрема, щодо надання корекційно-розвиткових та психолого-педагогічних послуг, змісту, форм та методів навчання, враховуючи потенційні можливості особи, створення інклюзивного освітнього середовища, враховуючи особливості психофізичного порушення – доступність приміщень, використання засобів для корекції психофізичного розвитку, особливості облаштування робочого місця [82].

Висновок про комплексну оцінку надається батькам або законним представникам особи з особливими освітніми потребами у двох примірниках, один з яких подається до закладу професійної освіти.

Постановою[82] визначено обставини, при яких проводиться повторна комплексна оцінка працівниками інклюзивно-ресурсного центру. Поміж них – рекомендація команди психолого-педагогічного супроводу особи з особливими освітніми потребами щодо наявності успіхів чи труднощів у засвоєнні освітньої програми.

У реалізації свого права на освіту кожна дитина у той чи інший період життя зіштовхується із складнощами. Однак для нормотипового учня така ситуація вирізняється тимчасовим характером і, зазвичай, не потребує комплексних рішень та залучення команди фахівців. Інша річ – освітні труднощі особи із особливими освітніми потребами. В такому разі потрібна додаткова допомога із урахуванням індивідуальних та вікових особливостей, а також характеру порушення, що передбачає системний кваліфікований супровід, а також надання корекційно-розвиткових та психолого-педагогічних послуг.

Звертаємо увагу на те, що на законодавчому рівні освітніми називають «труднощі у навчанні, які впливають на процес здобуття освіти та результати навчання здобувачів освіти відповідного року навчання»[83].

Подолання освітніх труднощів у навчанні – ключове завдання підтримки в освітньому процесі – «підтримки, що надається здобувачам освіти постійно або

тимчасово та передбачає створення для них сприятливих для навчання умов у закладі освіти, а також здійснення додаткових заходів, спрямованих на подолання їх освітніх труднощів»[83].

Поміж труднощів, що виникають на шляху досягнення ефективності інклюзивного навчання, - прояви стигматизації. Людина схильна до стигматизації та проявів упередженості стосовно осіб із психофізичними порушеннями. Посилює таку ситуацію і незначний досвід інклюзивного навчання, що, в принципі, за умови використання усього свого потенціалу у повній мірі, міг би забезпечити сприятливі умови для формування умінь толерувати, проявляти емпатію та сприймати інакшість у багатоманітні проявів як одну із сторін життя, а не те, що потребує осуду чи заперечення.

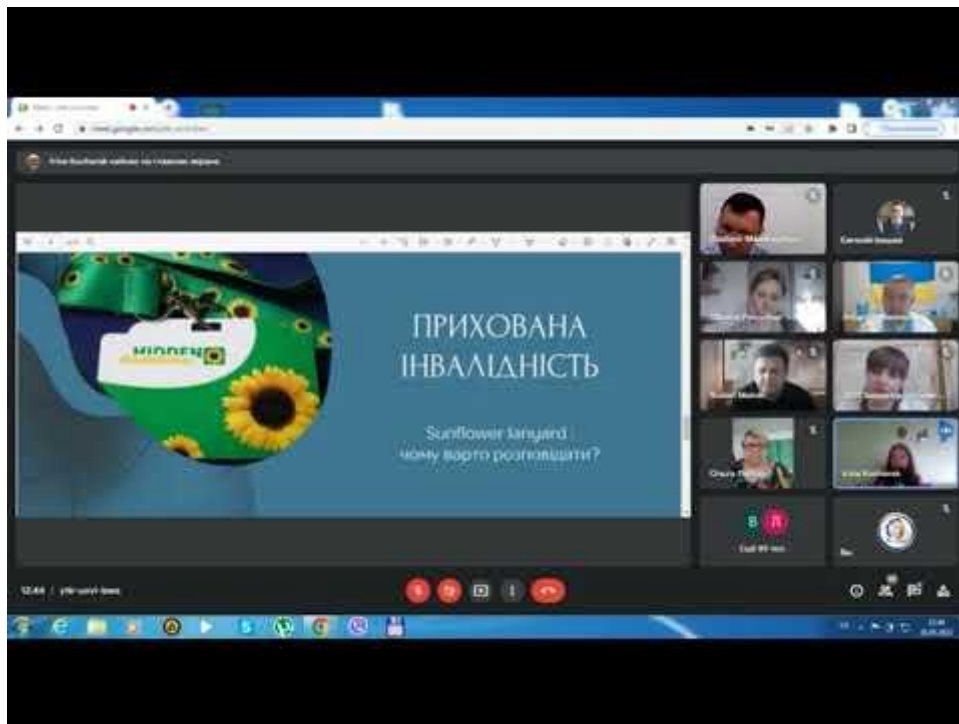
Ситуація ускладнюється значною ймовірністю самостигматизації, за якої особа із психофізичними порушеннями, в принципі, очікує до себе негативне ставлення оточуючих, тим самим провокуючи посилення низької самооцінки та складнощі соціалізації, а також «наклеювання ярликів девіантів»(Г. Беккер).

Посилення проявів стигматизації можливе і за наявності певних детермінант, зокрема, ціннісних орієнтацій як інтегральної характеристики особистості (С. Богомаз).

З іншої сторони, стигматизація є певним мірилом соціальної зрілості суспільства, готовності до кардинальних змін та прийняття абсолютно кожної людини незалежно від нормотиповості розвитку чи наявності певних порушень. Подолати повністю прояви стигматизацій, цілком ймовірно, не видається можливим. Та й, зрештою, є певною мірою недоцільним, адже стигматизація має і позитивний ефект: знання специфіки певного психофізичного порушення, особливо, на початку здійснення комплексного корекційно-розвиткового впливу, дозволяє врахувати індивідуальні особливості кожної дитини, налагодивши з нею тісну емоційну взаємодію.

Більш детально тема стигматизації в інклюзивному навчанні представлена у виступі автора посібника (див. Відео 2.2.)

Відео 2.2.

У період воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану (особливого періоду) додатковими завданнями інклюзивного ресурсного центру відповідно документу[84] є проведення комплексної оцінки, у тому числі повторної, та здійснення системного кваліфікованого супроводу осіб з особливими освітніми потребами, які вимушені змінити своє місце проживання (перебування) та зараховані в інклюзивні класи (групи) закладів освіти і не отримують додаткових психолого-педагогічних, корекційно-розвиткових послуг за місцем навчання; здобувають освіту з використанням технологій дистанційного навчання, але не отримують корекційно-розвиткових або психолого-педагогічних послуг за місцем навчання внаслідок особливостей психофізичного розвитку; надання інформації батькам (іншим законним представникам) особи з особливими освітніми потребами, які переїхали на тимчасове місце проживання в межах України, про заклади освіти, в яких можна продовжити здобуття освіти та можливість отримання психологічної, соціальної та іншої допомоги. підтримка в освітньому процесу надається для подолання освітніх труднощів, у тому числі тих, що виникли внаслідок психологічної травми.

У Додатку 4 Постанови [83] визначено категорії (типи) особливих освітніх потреб (труднощів): інтелектуальні, функціональні (сенсорні, моторні, мовленнєві), фізичні, навчальні соціоадаптаційні (особистісні, середовищні)/соціокультурні, Для кожної такої категорії зазначено ступінь вияву – поодинокі незначні, труднощі легкого ступеня прояву, труднощі помірного ступеня прояву, труднощі важкого ступеня прояву, труднощі найтяжчого ступеня прояву (відповідно, перший, другий, третій, четвертий та п'ятий рівень підтримки).

Зауважимо, що визначення потреби у першому рівні підтримки відбувається на підставі проведення оцінки потреби учня у наданні підтримки у закладі освіти та протоволу про її проведення. У той час як для другого, третього, четвертого і п'ятого рівня підтримки завдяки здійсненню комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку особи в інклюзивно-ресурсному центрі[82].

Окрім того, у цьому ж документі[83] подано загальну характеристику вірогідного прояву труднощів.

Схематично категорії (типи) особливих освітніх потреб (труднощів) представлені на рис. 2.1.

Рис. 2.1.

Оскільки характер порушення безпосередньо впливає на особливості засвоєння знань, формування умінь та навичок та виникнення типових труднощів, важливим є розуміння класифікації порушень. Зокрема, вирізняють порушення зору (сліпі та зі зниженим зором учні), слуху (глухі та зі зниженим слухом), тяжкі порушення мовлення, порушення опорно-рухового апарату, затримку психічного розвитку, інтелектуальні порушення, комплексні порушення розвитку.

Зважаючи на характер порушення та індивідуальні особливості кожного учня, в організації освітньої діяльності враховується рівень знань, обсяг пам'яті, темп роботи, стійкість уваги, довільність психічних процесів, рівень розвитку мовлення та опорно-рухової системи, а також динаміку втомлюваності учнів[74].

Відтак, приймаються правильні рішення щодо вибору оптимального для кожного уроку об'єму навчального матеріалу, уповільненості навчання,

повторюваності дій, наявності пропедевтичних періодів, опори на чуттєвий досвід учнів, керівництва діями учнів, поступового розвитку пізнавальних процесів, оптимізації темпу роботи та динаміки втомлюваності, посилення здатності до саморегуляції і розвитку самостійності[74].

За ступенем виразності та складністю порушення слухової функції поділяються на такі види: глухота (глибоке стійке двостороннє порушення слуху, вроджене або набуте у ранньому віці до того, як у дитини сформувалося мовлення), туговухість (часткова слухова недостатність із різним ступенем виразності, що є причиною порушень мовленнєвого розвитку), пізнооглухлість (втрата слуху після того, як мовлення сформувалося)[74].

За даними ВООЗ, глухота і зниження слуху діагностуються у 2–3 % новонароджених, у віці 18 років – у 5 % молодих людей. Щороку в Україні народжується близько 400 дітей з тяжким порушенням слуху. У 2017 році в Україні було 133 тис. осіб із порушеннями слуху, у тому числі 9 тис. дітей[61]

Кожна дитина з порушенням слуху, потребує фахової допомоги сурдопедагога та систематичного цілеспрямованого впливу на пізнавальний та слухомовленнєвий розвиток з боку значущих дорослих і найближчого оточення[61, с. 15]. При цьому швидкість засвоєння учнем матеріалу залежить від віку, в якому було втрачено слух, ступеню складності порушення, часу, коли розпочато комплексні корекційно-розвиткові заняття, залученості батьків [61, с. 17], якості слухопротезування [87].

На характері інклюзивного навчання позначаються і психофізичні особливості учнів із порушеннями слуху: перевантаження зорового каналу викликає швидку втомлюваність, нестійкість уваги, обмеження сприйняття інформації. Це, у свою чергу, постає як певний бар'єр на шляху розвитку пізнавальної діяльності, мислення та пам'яті. Відтак зростає ймовірність складнощів в аналізі, узагальненні, синтезі навчального матеріалу.

Порушення слуху негативним чином впливає на розвиток словесного мовлення, обмежуючи комунікативний простір, звужуючи потік інформації, яка потрапляє до людини, спричиняє вторинне недорозвинення усіх сторін мовлення[103].

Учень із порушенням слуху може інтерпретувати вираз обличчя, рухи тіла та контекстуальну інформацію, а не зв'язне мовлення і, таким чином, інколи робити хибні висновки[12].

Мовлення учнів із порушеннями слуху вирізняється певними особливостями: недоліки вимови, обмежений запас слів, неточне розуміння і неправильне вживання слів, обмежене розуміння усного мовлення та прочитаного тексту. Зазначені особливості слід враховувати при організації освітнього процесу. Зокрема, важливо розташувати робоче місце учня таким чином, щоб він добре бачив обличчя педагога, важливим є зоровий контакт у момент мовлення, контроль над сприйняття матеріалу. Особливого значення набуває поєднання корекційно-розвиткової роботи і оздоровлення, за необхідності – лікування[61].

Важливо, щоб учень із порушеннями слуху сидів якомога ближче до учителя (на відстані не більше трьох метрів). Учителю повинен стояти чи сидіти обличчям до учня, не закриваючи його книгою і не повертаючись до дошки під час розмови. Мовлення має бути чітким і голосним, але без криків та перебільшень. Використовуйте прості слова і речення із жестами.

У науковій літературі[6] рекомендовано особам із порушеннями слуху обирати спеціальності у закладах професійної освіти, що не потребують навичок усного мовлення та безпосереднього контакту із клієнтами, зокрема, сільське господарство, ветеринарія, текстильна, хімічна промисловість, машинобудування, окремі сфери економіки та електротехніки.

Зважаючи на ступінь порушення функції зорового аналізатора, учнів із стійкими порушеннями зору поділяють на сліпих та слабкозорих: сліпота – зорові відчуття у дітей або зовсім відсутні, або зберігається відчуття світла чи незначний залишковий зір, проте недостатній для звичайної життєдіяльності; слабкозорість – виразне зниження гостроти зору або значне порушення інших зорових функцій, або прогресуюче захворювання[74].

Однією із основних характеристик осіб із порушеннями зору є нестійке і ускладнене пересування, що пов'язано із тим, що вони не знайомі із оточуючим середовищем. Саме тому з'являються стереотипні рухи – похитування, доторкання руками до очей, кругові рухи головою. У літературі знаходимо рекомендацію щодо навчання осіб із порушеннями зору у закладах професійної освіти: профіль, що потребує навичок ручної праці, зокрема, асистент фізіотерапевта[6], масажист.

Працюючи із учнями із порушеннями зору, важливо подбати про безпечне середовище та постійно інформувати щодо змін. У приміщенні повинно бути добре освітлення, учень має сидіти у першому ряді, щоб краще бачити (для слабкозорих) написи на дошці. Важливо використовувати адаптовані матеріали, написані більш крупним шрифтом, із більш виразним контрастом між фоном та буквами тексту. У ситуації тотальної сліпоти, повної відсутності зорових відчуттів, або незначного залишкового зору, недостатнього для життєдіяльності, важливо забезпечити доступ до друкованої машинки із шрифтом Брайля[6].

Розумова відсталість – стійке порушення пізнавальної діяльності на основі органічного ураження ЦНС. Згідно із МКХ-10 (Міжнародної класифікації хвороб) розумова відсталість поділяється на розумову відсталість легкого ступеня (дебільність), помірну розумову відсталість (легку імбецильність), важку розумову відсталість (виразну імбецильність), глибоку розумову відсталість (ідіотію) [74].

Учням із інтелектуальними порушеннями складно запам'ятовувати навчальний матеріал. Для цього потрібно, як мінімум, декілька повторень. Але навіть тоді, коли інформація запам'ятовується, вона швидко забувається. Особам із інтелектуальними порушеннями складно робити висновки, враховуючи попередній досвід, у схожих ситуаціях[6]. Складнощі виникають із визначенням причинно-наслідкових зв'язків між об'єктами та явищами. Їм важко класифікувати, аналізувати, синтезувати, орієнтуватися у просторі та часі.

У літературі знаходимо рекомендацію щодо навчання осіб із інтелектуальними порушеннями у сфері професійної освіти, зокрема, спеціальностям, що пов'язані із виконанням рутинної роботи: пекар, кондитер, зварювальник, маляр, садівник, флорист[6].

Поміж ефективних стратегій навчання учнів із інтелектуальними порушеннями – робота над завданнями фрагментарно, невеликими кроками. Важливо дотримуватися правила: нове завдання лише після того, як учень справиться із попереднім. Таким чином, виключається ймовірність перевантаження учня. При цьому не завжди ефективними будуть додаткові усні інструкції. Учні із інтелектуальними порушеннями «навчаються за допомогою рук», тобто виконуючи завдання практично[6].

Дієвим для навчання є середовище із різноманітними наочними посібниками – фотографіями, графікою, малюнками, інструментами, що використовуються для того, щоб легше пояснити учню із інтелектуальними порушеннями те чи інше завдання[6].

Ще одна стратегія – постійний зворотній зв'язок, що дозволяє учню із інтелектуальними порушеннями встановити кореляцію між власною поведінкою та реакцією педагога. Якщо такий відгук буде із запізненням, то це ускладнює встановлення причинно-наслідкових зв'язків[6].

Затримка психічного розвитку – синдром відставання дозрівання психіки у цілому або окремих її функцій (пам'яті, уваги, розумових процесів, емоційно-вольової сфери, мовлення), уповільненого темпу реалізації закодованих у генотипі якостей організму, які є наслідком незначних негативних факторів (наявність ранньої деприваційної ситуації, недостатнього догляду за дитиною, мінімальна мозкова патологія тощо), набувають тимчасового характеру і можуть бути скоригованими[74] та мають конституційне, самотогенне, психогенне або церебрально-органічне походження (К. Лебединська).

Типовими труднощами учнів із затримкою психічного розвитку є швидка втомлюваність, низький рівень працездатності, відсутність самостійності, емоційна незрілість, нестійкість уваги, несформованість навчальної мотивації, порушення мнестичних процесів.

Порушення опорно-рухового апарату викликані різноманітними причинами. Поміж ними: захворювання нервової системи (ДЦП, поліомієліт), вроджені патології опорно-рухового апарату (вроджений звих стегна, кривошия), аномалії розвитку хребта (сколіоз) – клишоногість і деформації стоп, недорозвиток і дефекти кінцівок, аномалії розвитку пальців кисті. А також набуті захворювання і порушення опорно-рухового апарату: травматичні ураження спинного та головного мозку, кінцівок, поліартрит, захворювання скелета, системні захворювання хребта[60, с.91].

Залежно від рівня складності порушення опорно-рухового апарату особи можуть досягнути успіху в професіях, що не потребують мобільності, зокрема, офісна робота, економіка, право, машинобудування, електротехніка[6].

Працюючи із учнями із різноманітними порушеннями в інклюзивній групі, педагогу доводиться боротися із цілою низкою викликів, здійснюючи постійний

моніторинг учнів, дбаючи про їх безпеку, приймаючи відмінності, проявляючи гнучкість у виборі методик, створюючи особливу атмосферу взаємопідтримки та взаємодопомоги. Однак для досягнення глобальних цілей зусиль однієї людини недостатньо. Тут потрібна команда фахівців.

Хто входить в команду психолого-педагогічного супроводу? Насамперед, педагогічні працівники закладу професійної освіти, які безпосередньо працюють із здобувачем освіти з особливими освітніми потребами (майстри виробничого навчання, асистент майстра виробничого навчання, асистент викладача, інші педагогічні працівники відповідно штату закладу професійної освіти, представник адміністрації закладу, інші фахівці (за потреби, а також за наявності вихователь, комендант, лікар, медична сестра[80]. Посади «асистент майстра виробничого навчання» та «асистент викладача професійної (професійно-технічної) освіти», «асистент педагога професійного навчання» внесені до національного класифікатора ДК 003:2010 «Класифікатор професій»[41].

Згідно із нормативно-правовими документами у процесі освітньої діяльності асистент учителя виконує організаційну, корекційно-розвиткову, діагностичну, прогностичну та консультативну функції[22].

В освітньому процесу індивідуальні соціальні та соціально-побутові потреби учнів забезпечуються асистентом учня (для здобувачів освіти, що потребують 3, 4 або 5 рівня підтримки). Асистентом учня може бути один із батьків (інший законний представник), особа, уповноважена ними, або соціальний працівник, що надає послугу супроводу під час інклюзивного навчання[81]

Умови допуску асистента учня (дитини) до освітнього процесу для виконання його функцій та вимоги до нього затверджені Наказом Міністерства освіти і науки України №1236 від 17.11. 2021[62].

Положенням [81] визначено функції команди психолого-педагогічного супроводу:

- співпраця із структурними підрозділами закладу професійної (професійно-технічної) освіти щодо організації інклюзивного навчання;
- забезпечення психолого-педагогічного супроводу освітнього процесу здобувачів освіти з особливими освітніми потребами;
- розроблення індивідуального навчального плану здобувача освіти з особливими освітніми потребами, моніторинг його виконання та корегування за потреби;
- підготовка педагогічних працівників закладу професійної (професійно-технічної) освіти та соціальних працівників, волонтерів до роботи із здобувачами освіти з особливими освітніми потребами шляхом проведення лекцій, семінарів, тренінгів, засідань за круглим столом тощо;
- консультування та надання методичної допомоги педагогічним працівникам закладу професійної (професійно-технічної) освіти;

- забезпечення інформаційно-просвітницької діяльності щодо формування позитивного ставлення до осіб з особливими освітніми потребами;
- проведення профорієнтаційної роботи серед випускників закладів загальної середньої освіти з особливими освітніми потребами;
- співпраця із закладами соціального захисту населення, громадськими об'єднаннями тощо з метою здійснення волонтерської допомоги, спрямованої на підтримку здобувачів освіти з особливими освітніми потребами.

Більш детальна інформація про склад та принципи діяльності, основні функції та організацію роботи, у тому числі і щодо надання психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг дитині із особливими освітніми потребами представлено у Наказі Міністерства освіти і науки України [64].

До складу Команди супроводу входять постійні (педагогічні працівники закладу освіти та директор або заступник директора) та залучені (медичний працівник закладу освіти, лікар, спеціалісти системи соціального захисту населення тощо) фахівці. Загальне керівництво Командою супроводу покладається на адміністрацію закладу освіти. Робота Команди супроводу здійснюється в межах основного робочого часу працівників. Засідання Команди супроводу проводиться не менше трьох разів протягом навчального року. Але за потреби можуть скликатися позачергові засідання за ініціативою будь-кого із учасників Команди супроводу.

Рішення засідання Команди супроводу приймаються за результатами колегіального обговорення інформації кожного її учасника відкритим голосуванням. Рішення оформляється протоколом, який веде секретар (призначається із числа складу постійних учасників Команди супроводу) засідання, та підписується головою, секретарем та усім учасниками засідання [64].

Для учнів може складатися індивідуальний навчальний план, форма якого визначається закладом освіти. Індивідуальний навчальний план складається командою за участю педагогічних працівників, які викладають навчальні предмети (інтегровані курси), у взаємодії з учнями та/або їх батьками (іншими законними представниками), схвалюється педагогічною радою закладу освіти, затверджується його керівником та підписується одним з батьків (іншим законним представником) учня.

Індивідуальний навчальний план повинен містити, зокрема, інформацію про назву закладу освіти, прізвище та власне ім'я учня; клас, в якому він навчається; цілі виконання та строк дії індивідуального навчального плану; загальний обсяг навчального навантаження та кількість годин на тиждень для вивчення навчального предмета (інтегрованого курсу); інформацію про адаптацію чи модифікацію змісту освітніх компонентів освітньої програми, послідовність, форму і темп їх засвоєння, очікувані результати навчання[81].

Особистісно орієнтоване спрямування освітнього процесу можуть забезпечувати асистент майстра виробничого навчання, асистент викладача, які

беруть участь у розробленні та виконанні індивідуального навчального плану здобувача освіти з особливими освітніми потребами, а також забезпечують адаптування навчальних матеріалів з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності[80].

Для здобувачів освіти з особливими освітніми потребами зміст та обсяг навчально-виробничого процесу, строк навчання визначаються освітніми програмами та робочими навчальними планами закладу професійної (професійно-технічної) освіти, які за потреби можуть бути адаптовані для отримання знань, умінь та навичок відповідно до індивідуального навчального плану згідно з індивідуальною програмою розвитку[80].

Оскільки для здобувачів освіти з особливими освітніми потребами, які одночасно з набуттям кваліфікацій професійної освіти здобувають загальну середню освіту інклюзивне навчання організовується згідно з порядком організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах [81], враховуємо правила розподілу учнів, подані у даному документі. Зокрема, учнів розподіляються пропорційно між групами, враховуючи рівні підтримки:

- не більше одного учня, який потребує четвертого чи п'ятого рівня підтримки;
- не більше двох учнів, які потребують третього рівня підтримки;
- не більше трьох учнів, які потребують другого рівня підтримки.
- Учні, які потребують першого рівня підтримки, розподіляються між класами без урахування кількості таких осіб [81].

Протягом двох тижнів команда психолого-педагогічного супроводу складає індивідуальну програму розвитку учня за формою визначеною Постановою Кабінету Міністрів України[81].

Індивідуальну програму розвитку підписують всі члени команди, один із батьків (чи інший законний представник) учня. Документ затверджується керівником закладу професійної освіти. Індивідуальну програму розвитку переглядають не рідше ніж двічі на рік та обов'язково враховують під час освітнього процесу в інклюзивному класі. Такий документ зберігається протягом трьох років в особовій справі учня. На вимогу батьки (інші законні представники) учня можуть отримати копію індивідуальної програми розвитку[81].

В індивідуальній програмі розвитку вказується період виконання документу, загальні відомості про учня, контактні номери телефонів батьків (законних представників), індивідуальні особливості розвитку (наявних рівень знань, вмінь, навичок – компетенції), освітні труднощі учня, виявлені у закладі освіти – інтелектуальні, функціональні(сенсорні, моторні, мовленнєві), фізичні, навчальні, а також потреби. Окрім того, у даному документі зазначаються рекомендації щодо організації освітнього процесу особи з особливими освітніми потребами:

1. Рекомендований рівень підтримки;
2. Адаптація та модифікація освітнього середовища:

- Пристосування середовища (рівень шуму, доступність, освітлення, потреба в усамітненні, його періодичність та місце – медіатека чи ресурсна кімната);
  - Психолого-педагогічна адаптація (збільшення часу на виконання завдань, використання візуального розкладу, збільшення обсягу допомоги, використання заохочень, руховий режим, використання засобів для концентрації уваги);
  - Адаптація навчального матеріалу (картки-інструкції, картки-підказки);
  - Засоби альтернативної комунікації;
  - Модифікація (скорочення змісту навчального матеріалу, зниження вимог для виконання завдань);
  - Потреба у використанні жестової мови, шрифту Брайля;
  - Потреба в додаткових заняттях;
3. Потреба в консультації фахівцями інклюзивно-ресурсного центру чи спеціальних закладів освіти;
  4. Наявність індивідуального плану;
  5. Додаткові психолого-педагогічні та корекційно-розвиткові послуги;
  6. Навчання за розкладом групи, за адаптованим чи за модифікованим розкладом;
  7. Забезпечення асистента;
  8. Забезпечення допоміжними засобами навчання;
  9. Потреба в розумному пристосуванні;
  10. Особливості проведення оцінювання;
  11. Потреба у продовженні строків навчання;
  12. Додаткові напрями роботи (за сферами розвитку – інтелектуальною, сенсорною, мовленнєвою, емоційно-вольовою, соціальною тощо).

Індивідуальну програму розвитку підписують члени психолого-педагогічного супроводу. Документ погоджується одним з батьків (іншим законним представником) учня.

Побудова індивідуальної програми розвитку – важливе підґрунтя для реалізації потенціалу кожного учня. Проте в реальних умовах ведення такої документації часто перетворюється на додаткове навантаження на педагога. Зауважимо, що для першого рівня підтримки на законодавчому рівні визначено потребу в підготовці командою психолого-педагогічного супроводу індивідуальної програми розвитку, проте фінансування додаткове не передбачено. Відтак існує ймовірність того, що такі нововведення залишаться інноваціями лише «на папері» або ж не будуть сфокусованими на індивідуальності учня, натомість характеризуватимуться як типові, шаблонні, стандартизовані.

2.2. Індивідуальний навчальний план та індивідуальна програма розвитку: вимоги до оформлення та принципи підготовки

Цілеспрямований розвиток особистісного потенціалу кожного учня, враховуючи його здібності, інтереси, досвід, можливості, мотивацію, забезпечується побудовою індивідуальної освітньої траєкторії, що реалізується завдяки індивідуальній програмі розвитку (з I рівня надання підтримки) та індивідуальному плану (з II рівня надання підтримки).

Індивідуальна програма розвитку складається командою психолого-педагогічного супроводу протягом двох тижнів з початку навчання за формою, визначеною Постановою Кабінету Міністрів «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти» (15.09.2021)[80]. Індивідуальна програма розвитку розробляється на навчальний рік із врахуванням рекомендацій інклюзивно-ресурсного центру, визначених комплексною психолого-педагогічною оцінкою розвитку особи. Документ переглядається не менше, ніж двічі за рік. Після ретельно проведеного моніторингу навчальних досягнень учня в індивідуальну програму розвитку можуть бути внесені певні зміни.

По суті, такий документ є певного роду «контрактом між навчальним закладом та батьками, що закріплює вимоги щодо організації навчання дитини, зокрема, визначає характер освітніх послуг та форм підтримки»[40, с.49].

Індивідуальна навчальна програма визначає зміст, систему знань, умінь і навичок, які має опанувати учень в освітньому процесі із кожного предмета, а також зміст розділів і тем[40, с.56].

Розроблення індивідуальної програми розвитку – це пошук правильних відповідей на питання, чи відповідають вимоги навчальної програми потенційним можливостям учня із особливими освітніми потребами. Індивідуальна програма розвитку – це документ, який не є чимось константним, незмінним. Окрім обов'язкового перегляду не менш, ніж двічі на рік, потреба у зміні може виникнути у будь-який час, зважаючи на динаміку розвитку учня: ситуацію успіху чи, навпаки, складнощі із засвоєнням навчального матеріалу. Зокрема, складнощі можуть виникнути при некоректній діагностиці на етапі обстеження фахівцями інклюзивно-ресурсного центру або ж через прогресування захворювання.

За яких обставин досягається ефективність індивідуальної програми розвитку? Насамперед, це якісне обстеження на етапі проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки завдяки залученню профільних фахівців та використання інноваційних методик. На даному етапі важливим є ретельне вивчення індивідуальних особливостей учня, зокрема, ознайомлення із особовою справою, бесіда із батьками та дитиною. Адже тільки якісна оцінка дозволяє сформуванню ефективний план дій, враховуючи індивідуальний потенціал кожного учня із особливими освітніми потребами.

Успішна реалізація освітніх завдань та соціальної інтеграції учня із особливими освітніми потребами зумовлює необхідність наявності комплексних

знань щодо причин порушень, усвідомлення важливості компенсаторного розвитку психічних функцій[98].

Важливо здійснювати постійний моніторинг реалізації індивідуальної програми розвитку, спрямований на встановлення відповідності між виявленими інтелектуальними, функціональними (сенсорними, моторними, мовленнєвими), фізичними, навчальними труднощами та потребами щодо того, над чим потрібно працювати, що розвивати, вчити та формувати. Окрім безпосередньої роботи із учнем із особливими освітніми потребами потрібний психолого-педагогічний супровід її батьків чи опікунів (офіційних представників).

Індивідуальний навчальний план учня має забезпечувати виконання ним освітньої програми закладу освіти та передбачати його участь у контрольних заходах, а також у разі необхідності враховує особливі освітні потреби учня, визначені за результатами комплексної психолого-педагогічної оцінки його розвитку.

Індивідуальний навчальний план може визначати відмінні від визначених освітньою програмою закладу освіти послідовність, форму і темп засвоєння учнем освітніх компонентів[38].

Впровадження індивідуальної програми розвитку та індивідуального навчального плану забезпечує цілий ряд переваг:

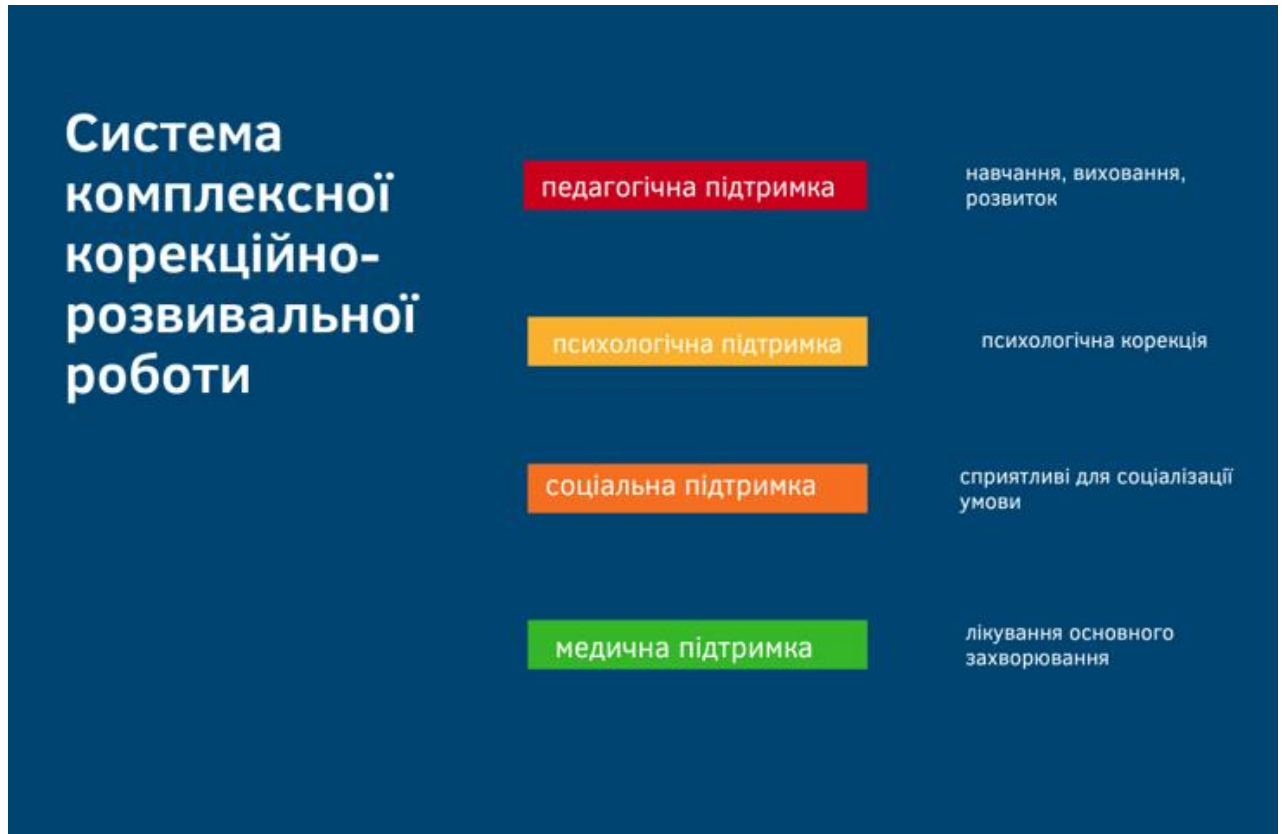
- Можливість сконцентруватися на сильних сторонах учня та пошуку найбільш точних кореляцій між потенційними можливостями та завданнями освітніх програм;
- Цілеспрямованість у досягненні окреслених цілей;
- Забезпечення тісної взаємодії із батьками – батьки стають активними учасниками освітнього процесу, мають можливість ознайомитися із індивідуальною програмою розвитку, ставлять свій підпис під час затвердження даного документу;
- Чітка структурованість документу дозволяє команді психолого-педагогічного супроводу зосередитися на найбільш важливих завданнях, пошуку найбільш дієвих способів підтримки в освітньому процесі

Ефективна робота над підготовкою індивідуальної програми розвитку та індивідуального навчального плану передбачає розуміння сутності понять, що пов'язані із психофізичними порушеннями, зокрема, порушення психофізичного розвитку, категорії порушень та їх ступені, спільні проблеми розвитку, особливості порушеного розвитку [60].

Окрім того, ефективність корекційно-розвивальної, освітньої, лікувально-профілактичної роботи в інклюзивній групі залежить значною мірою від «скоординованості дій педагога та різнопрофільних фахівців[96, с.122]. Загалом інклюзивне навчання забезпечує комплексний підхід та реалізовується завдяки корекційній спрямованості у ракурсі медичної, психологічної, педагогічної та соціальної підтримки учнів із особливими освітніми потребами.

Схематично система комплексної корекційно-розвивальної роботи представлена на рисунку 2.2.

Рис. 2.2.

Такий підхід забезпечує формування необхідних умінь та навичок, мінімізацію впливу фізичних та психічних обмежень у процесі здобуття освіти [96, с.122].

Для досягнення означеного потрібно діяти уже сьогодні, ретельно аналізуючи досягнення і невдачі, формулюючи висновки на основі отриманого досвіду.

Проте на практиці впровадження інклюзивного навчання часто супроводжується цілою низкою труднощів. Мова йде не лише про фінансову складову, але й про зростання потреби у веденні значного обсягу документації. Схематично означене представлено на рисунку 2.3.

Рис. 2.3.

Реалізація такого завдання, як правило, супроводжується значними часовими затратами. І це тоді, коли, особливо на даному етапі впровадження інклюзії, не меш важливою є увага до апробації та впровадження інноваційних методик роботи із учнями із особливими освітніми потребами та, зокрема, із інвалідністю.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ ДО РОЗДІЛУ II

Питання для самоконтролю до теми 2.1.

1. Якими є функції команди психолого-педагогічного супроводу?
2. Хто входить до складу команди психолого-педагогічного супроводу?
3. В чому полягають принципи діяльності команди психолого-педагогічного супроводу?
4. За якими напрямками проводиться комплексна психолого-педагогічна оцінка?
5. В чому полягають основні завдання інклюзивно-ресурсного центру?

Питання для самоконтролю до теми 2.2.

1. Для яких категорій учнів, враховуючи потребу у рівні підтримки, складається індивідуальна програма розвитку?
2. За яких обставин досягається ефективність впровадження індивідуальної програми розвитку?
3. Ким розробляється та впроваджується індивідуальна програма розвитку?
4. Окресліть основні засади державної політики у сфері інклюзивної освіти, враховуючи положення Закону України «Про освіту».
5. На кого покладено забезпечення створення у закладі освіти інклюзивного освітнього середовища, універсального дизайну та розумного пристосування?
6. Що передбачає організація освітнього процесу здобувачів освіти з особливими освітніми потребами у закладах професійної освіти відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про організації інклюзивного навчання в закладах П(ПТ)О» 2019 року?
7. Які важливі поняття визначено у Постанові Кабінету Міністрів України «Про організації інклюзивного навчання в закладах загальної середньої освіти» 2021 року? Що було введено вперше саме в цьому документі?

Рекомендована література до Розділу 2

1. Інклюзивне навчання: інформаційний посібник для вчителів закладів загальної середньої освіти/ упорядники Н. Софій, Ю. Найда, URL: https://knowledge.org.ua/wp-content/uploads/2020/08/School_inclusive_education_brochure-2019.pdf
2. Колупаєва А.А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: Монографія. – К.: «Самміт-Книга», 2009. 272 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/708183/2/Інклюзивна%20освіта%20реалії%20та%20перспективи.pdf>
3. Порошенко М. Інклюзивна освіта: навчальний посібник. Київ: ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 300с.
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах професійної (професійно-технічної) освіти (10.07.2019, №636). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/636-2019-п#n8>
5. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти» (15.09.2021, №957). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-п#Text>
6. Постанова Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2020 р. № 1289 “Про затвердження Порядку забезпечення допоміжними засобами для навчання осіб з особливими освітніми потребами у закладах освіти” (Офіційний вісник України, 2021 р., № 2, ст. 85
7. Розвиток політики інклюзивних шкіл. Інтегроване планування послуг, їх надання та фінансування в Канаді: посібник/ Дж. Блейз, Е. Чорнобой, Ш. Крокер, Е. Сократ, О.Красюкова-Еннз. К. Паливода А.В., 2012. 46с.
8. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми розвитку професійної(професійно-технічної) освіти на 2022-2027 роки (9 грудня 2021, №1619-р). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1619-2021-р#Text>

РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УМОВ ДЛЯ СТВОРЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА У ЗАКЛАДАХ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

3.1. Адаптація та модифікація навчальних програм: механізм впровадження, принципи, ефективні рішення

У сучасних реаліях посилюється актуальність здійснення закладом освіти функції провайдера особистісного розвитку і центру персональної освітньої логістики з метою розкриття потенціалу кожного здобувача освіти, враховуючи його інтереси, здібності, можливості та досвід.

За яких обставин заклад освіти набуває характеристик інклюзивного? Коли створюються оптимальні умови для розвитку кожного учня, незалежно від особливостей розвитку, та забезпечується «прогрес у навчанні, а заклад освіти вирізняється безпекою, гостинністю та є вільним від проявів насилля»[14, с.25]. За умов впровадження інклюзивного навчання кожна людина, у тому числі і та, що має інвалідність, отримує усі можливості для того, щоб стати «незалежною та продуктивною особистістю»[3].

Для учнів із особливими освітніми потребами реалізація індивідуальної освітньої траєкторії ускладнюється необхідністю надання додаткової, спеціальної підтримки у навчанні. За таких умов зростають вимоги до педагогічних працівників, зокрема, у плані реалізації потреби проектувати та прогнозувати ймовірні сценарії розвитку освітнього процесу, враховуючи різноманіття здобувачів освіти інклюзивної групи, ефективно працювати в команді психолого-педагогічного супроводу та у взаємодії із асистентом і батьками (чи іншими законними представниками) учня.

Більш детально особливості впровадження інклюзивного освітнього середовища представлені у виступі автора посібника (див. Відео 3.1.)

Відео 3.1.

Врахування індивідуального потенціалу кожного здобувача освіти, зосередження уваги на особливостях психофізичного розвитку відповідно до вікових норм та із врахуванням наявності тих чи інших порушень та унеможливлення ситуації, за якої особистість залишається поза увагою суспільства, – пріоритетні завдання розвитку сучасної системи освіти [11; 27; 44].

Для реалізації означеного вагоме значення має підготовка фахівців. У цьому ракурсі особливої ваги набуває інклюзивна компетентність як складова професійної майстерності педагогічного працівника.

У науковій літературі інклюзивну компетентність розглядають як важливу складову професійної компетентності – інтегрованого показника теоретичної і практичної готовності фахівця до професійної діяльності, що пов'язана із навчанням і вихованням іншої людини. При цьому важливими елементами такої готовності розглядають сформованість мотиваційної сфери (потребу та мотиви у забезпеченні інклюзивного навчання), наявність практичних знань, умінь і навичок, а також здатність до саморегуляції і рефлексії професійної діяльності [51].

Забезпечення інклюзивної компетентності фахівця постає вимогою часу, тим, без чого не є можливим поступ уперед освітньої сфери загалом та інклюзивного навчання зокрема. Адже центром упровадження реформ, які так потрібні, зважаючи на зростання рівня конкуренції на ринку, підвищення вимог до освіченості, постає особистість учителя, від рівня підготовки якого залежить успіх навчання [51].

Успіх реалізації поставлених завдань значною мірою залежить від мотивації, що постає із бажання людини покращити свої професійні здібності [6]. Не менш вагомим є ретельний контроль над впровадженням інновацій, а також

оцінювання, переосмислення, аналіз та внесення змін для досягнення ефективності на основі попереднього досвіду.

Означене зумовлює перманентні пошуки ефективних рішень, дієвих інструментів, стратегій, новітніх методик. Проте, незважаючи на той чи інший вибір у кожному окремо взятому випадку, слід враховувати необхідність у змінах та пристосуванні до потреб учнів із особливими освітніми потребами та, зокрема, із інвалідністю, шляхом адаптації і модифікації навчальних програм.

Розглянемо більш детально тлумачення даних стратегій у нормативно-правовій площині. У постанові Кабінету Міністрів України [80] адаптація змісту навчального предмета (інтегрованого курсу) визначена як зміна методів і способів навчання, рівня складності завдань з урахуванням індивідуальних потреб учнів з особливими освітніми потребами (далі - учні) без зміни загального обсягу навчального навантаження та очікуваних результатів навчання. У цьому ж документі знаходимо трактування модифікації змісту навчального предмета (інтегрованого курсу) – зміна змісту (шляхом спрощення, виключення, об'єднання тощо) навчання з урахуванням особливих освітніх потреб учнів із зміною загального обсягу навчального навантаження та очікуваних результатів навчання [80]. Проаналізувавши обидва визначення, робимо висновки про те, що відмінність між адаптацією та модифікацією полягає у рівні засвоєння знань, умінь та навичок.

Водночас, зауважимо, що розглядати модифікацію відокремлено від адаптації не варто, адже для досягнення ефективних рішень, здійснюючи спрощення, інтегрування чи об'єднання, змінюємо методи та способи навчання, характер повідомлення навчального матеріалу, добираючи більш ефективні, у кожному окремо взятому варіанті, стратегії та алгоритми роботи.

Про це говориться і у Положенні [81]. Зокрема, у Додатках для четвертого і п'ятого рівня підтримки пропонується для проведення поточного, семестрового та річного оцінювання адаптація/модифікація завдань з урахуванням способу їх сприйняття учнем, збільшення часу на процедуру оцінювання.

Інформація про модифікацію та адаптацію змісту компонентів освітньої програми зазначається у навчальному плані та в індивідуальній програмі розвитку. При цьому слід враховувати те, що визначені стратегії стосуються не лише навчально-методичного забезпечення (застосовуваних інструкцій та матеріалів), а й облаштування освітнього середовища.

Зокрема, у Додатку 1 до Порядку впровадження інклюзивного навчання [81] зазначено рекомендації стосовно адаптації та модифікації змісту навчання, загальних матеріалів та підручників, умов проведення та процедури оцінювання за часом та змістом, дизайну приміщень, розкладу, враховуючи потребу учня у наданні певного рівня підтримки. Наприклад, для учнів, що мають труднощі V ступеня прояву (труднощі найтяжчого ступеня прояву) рекомендовано адаптацію та/або модифікацію змісту навчання, дизайну приміщень, завдань із урахуванням способу їх сприйняття учнем, збільшення часу на процедуру оцінювання, тощо.

За своєю сутністю адаптація є пошуком найбільш ефективних методик та умов реалізації освітнього процесу, враховуючи особливості засвоєння інформації та те, як певне порушення впливає на характер навчання учня із особливими освітніми потребами. Для досягнення освітніх завдань, відповідно, обираємо найбільш ефективну стратегію. До прикладу, враховуючи алгоритм виконання завдання, розподіляємо його на декілька покрокових етапів, надаючи учню детальні інструкції та пояснення. При необхідності обираємо додатковий час для виконання завдань, використовуємо навідні запитання та підказки, зменшуємо кількість (враховуючи у тому числі і необхідні для досягнення успіху часові затрати) завдань, не змінюючи їх складність.

Окрім того, адаптація може стосуватися й інструкцій до виконання завдань, зокрема, надання алгоритму у вигляді невеликих покрокових пояснень дій або ж супровід усних інструкцій письмовими, у тому числі із застосуванням мнемотехніки чи прослуховування аудіозаписів замість самостійного читання, надання додаткового часу для виконання завдання. Доцільною також є заміна складних для розуміння слів чи фраз піктограмами, на яких схематично зображено «план дій»[100].

Окрім того, додаткова візуалізація значно спрощує розуміння завдання, тому доцільно використовувати короткий запис, схему, наочну ілюстрацію»[100].

У практичному посібнику[16] наведено декілька ефективних стратегій адаптації, які можна використовувати у будь-якому поєднанні для досягнення поставлених освітніх завдань.

Зокрема, вибір найефективнішого варіанту виконання завдання: у парі, у невеликій групі (3-5 осіб), у групі, де працюватимуть не лише учні, але й учитель, який буде підтримувати та допомагати справитися із поставленими задачами. Окрім того, це можливість вибору варіанту виконання завдання: альтернативою усним інструкціям може стати виконання письмової чи графічної роботи, побудова діаграми, складання плану, створення плакату, малюнку. А також нетиповий підхід до надання допомоги помічником – учителем чи однокласником. Допомога надається у вигляді підказок у вигляді словесних інструкцій, демонстрації дій, асоціативного ряду, звернення до життєвого досвіду.

Адаптація оптимальна для учнів із особливими освітніми потребами, в тому числі, тих, які відчують складнощі із навчанням, та мають порушення зору, слуху, опорно-рухового апарату, але інтелект є збереженим або наближеним до рівня нормотипових учнів.

На наш погляд, уваги заслуговують 9 типів адаптації уроків та активностей, представлені на платформі[1]. Проте, як зауважують автори, не всі адаптації однаковою мірою є оптимальні для кожного учня. Саме тому важливо бути відкритим до змін та бути готовим спробувати інші способи охоплення учнів. Схематично типи адаптації представлені на рис. 3.1.

Рис. 3.1.

Об'єм завдань – важливо адаптувати кількість предметів, які учень має вивчити. Так можна гарантувати те, що вони отримають той самий матеріал, що й інші учні, але в адаптованому варіанті. Час – адаптація часових затрат, які потрібні для виконання завдання чи проведення оцінювання. Підтримка – деякі учні потребують більшої підтримки, ніж інші. Тому важливо адаптовувати урок загалом або рівень надання особистої підтримки. Вхід – важливою є адаптація способу передачі інформації, що дозволить покращити розуміння та запам'ятовування інформації учнями[1].

Для прикладу, використання аудіокниг для учнів із труднощами читання – простий спосіб передачі ідентичної, що й іншим учням інформації, але в альтернативному форматі. Вихід – тут мається на увазі адаптація того, як учень буде демонструвати чи представляти інформацію, яку він засвоїв, зокрема, учень із дисграфією зможе краще продемонструвати своє розуміння предмету під час усного повідомлення, ніж під час написання роботи. Участь – адаптація міри участі учня у завданні чи діяльності загалом.

Як зазначають автори публікації, деяким учням у порівнянні із іншими, може знадобитися менше участі, щоб досягти певних успіхів. Альтернатива – готовність педагогічних працівників до використання аналогічних матеріалів, адаптації цілей та очікуваних результатів, зважаючи на потреби та рівня здібностей учнів. Навчальна програма – надання принципово інших інструкцій та матеріалів, враховуючи індивідуальні цілі здобувача освіти.

Підтримуємо думку авторів публікації[1] стосовно того, що немає універсального способу, що дозволить адаптувати діяльність, враховуючи індивідуальні потреби учня. Адже головним тут є інше – досягнення мети: учень повинен засвоїти певну систему знань, умінь та навичок. Відповідно до мети шукаємо відповіді на питання, які саме адаптації для цього потрібні[1].

Проаналізувавши такий підхід, а також низку інших публікацій, робимо висновок про те, що модифікацію розглядаємо у тісній взаємодії із адаптацією. Модифікація обов'язково передбачає спрощення змісту навчальних програм та

вимог щодо їх засвоєння для конкретного учня із особливими освітніми потребами шляхом виключення або ж поєднання в одну окремих тем (чи їх частин), розроблення інтегрованих курсів. Аналогічний підхід застосовується і для вибору завдань для роботи. При цьому важливим є збереження теми і напряму матеріалу, що вивчається. Вони не повинні різнитися для учня із особливими освітніми потребами та його однолітків у межах однієї інклюзивної групи.

Зважаючи на характер модифікації як спрощення, скорочення, виключення та враховуючи особливості навчання у професійній освіті, слід вкрай обережно підходити до впровадження подібних стратегій, адже важливо не нашкодити ключовому завданню – підготовці фахівця, що володіє певними компетентностями та знаннями, уміннями і навичками.

3.2. Підготовка навчального середовища: організація робочого простору, вибір засобів корекції психофізичного розвитку, впровадження принципів універсального дизайну

Інерційна спрямованість державної освітньої політики на «утримання особи з інвалідністю» та використання як базової медичної моделі, спрямованої на «створення та підтримку спеціальних умов навчання в закладах освіти інтернатного типу», породжували цілу низку негативних наслідків. Поміж ними – відокремлення особи з інвалідністю від суспільних процесів та ускладнення подальшої соціалізації»[67, с.1]. За таких умов людина із інвалідністю залишалася на «суспільному узбіччі», втрачаючи можливість на самореалізацію, самоствердження, на впевнене майбутнє.

Зазначене підтверджують і статистичні дані. «Згідно з результатами дослідження Українського інституту соціальних досліджень імені О. Яременка, кожен дванадцятий випускник спецшколи зазначає «поганий» соціально-психологічний клімат у закладі. Більшість вихованців спецшкіл у подальшому житті мають відчуття знедоленості через не достатні контакти із однолітками» [97].

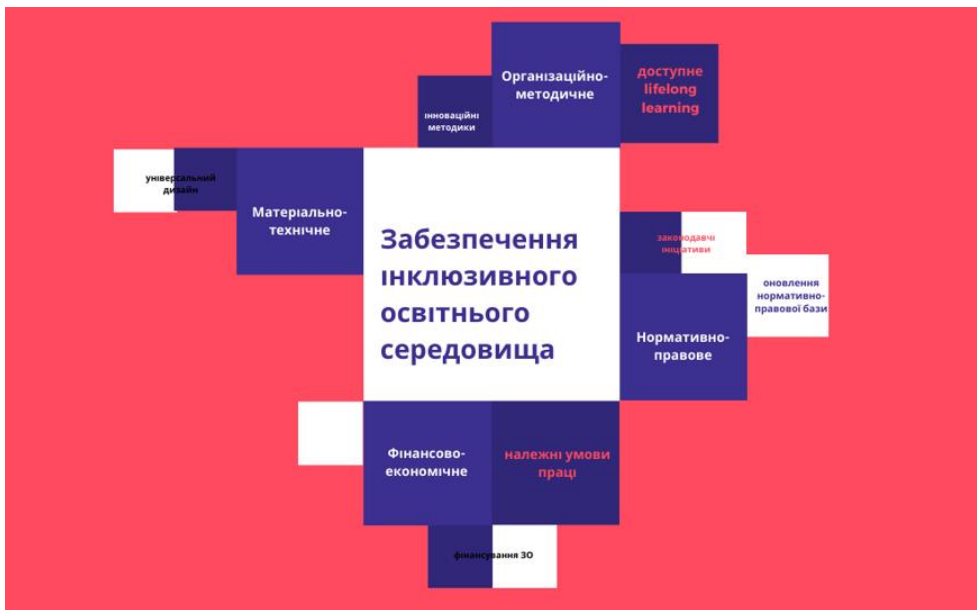
Впровадження ефективного інклюзивного навчання та створення інклюзивного освітнього середовища, що максимально сприяє розвитку потенціалу кожної особистості, – це щоденне подолання цілої низки труднощів, пов'язаних із організаційно-методичним, матеріально-технічним, нормативно-правовим та фінансово-економічним забезпеченням. Незважаючи на оновлення законодавства у ракурсі впровадження інклюзії, все ще наявною є потреба в законодавчих ініціативах та оновленні правової бази.

Зокрема, на момент написання даного посібника все ще діючим залишався наказ Міністерства освіти України від 31 травня 1993 року «Про затвердження Положення про логопедичні пункти системи освіти». Не менш вагомим є забезпечення принципів універсального дизайну щодо підготовки навчального середовища. Метою такої роботи є забезпечення кожного здобувача освіти можливістю «здобувати освіту у середовищі із мінімальними обмеженнями» [3].

Схематично забезпечення інклюзивного освітнього середовища зображено на рис. 3.2.

У книзі[18] знаходимо дуже влучний вираз про те, що середовище, максимально адаптоване для навчання, поєднує усіх та готує до того, щоб бути інклюзивним та мислити інклюзивно. Так, учні усвідомлюють, що всі люди різні, у кожного є сильні сторони, але є і потреби, і це нормально. Окрім того, приходить усвідомлення, що існує безліч способів досягнути успіху, безліч варіантів вирішення проблем та безліч можливостей навчатися на помилках.

Рис. 3.2.

З іншої сторони, усвідомлюємо і те, що педагогічні працівники не є медичними працівниками, тому в коло їх обов'язків не входить лікування учня. Зрештою, ми усвідомлюємо і те, що є певні нездоланні завдання. Однак, завдяки продуманому впровадженню інноваційних стратегій можна досягнути успіху, зменшуючи інвалідність. Як досягти означеного? Скористайтеся простим алгоритмом, детально описаним у посібнику[12], послідовно і виважено відповідаючи на питання:

- Із яким порушенням (порушеннями) ми маємо справу?
- Які складнощі виникають в учня, зважаючи на його індивідуальність та особливості психофізичного порушення? Із якими завданнями він не зможе справитися, в принципі?
- Що потрібно зробити, щоб мінімізувати несприятливі для навчання і розвитку учня наслідки даного порушення?

Спробуйте відповісти на вище зазначені питання, порівнюючи декілька порушень психофізичного розвитку, аналізуючи, чи є певні спільні фактори, а також те, що різниться.

Відповідно Закону України «Про освіту»[86] заклади освіти повинні забезпечувати умови для навчання осіб з особливими освітніми потребами, враховуючи індивідуальну програму розвитку та індивідуальні потреби і можливості.

Кожний заклад освіти має особливості, які формують індивідуальні вимоги щодо забезпечення доступності, безпечного і безбар'єрного оточуючого середовища для всіх отримувачів освітніх послуг, незалежно від виду і специфіки неповносправності. Заходи щодо доступності освітнього середовища потребують забезпечення виконання обов'язкових регламентних вимог,

технічних характеристик матеріалів, обладнання, середовища, визначених відповідними ДБН і ДСТУ [68, с.14].

Облаштування прилеглої території (підходи до будівлі, зона паркування транспорту), вхідної групи, сходів, пандуса, коридору, ліфтів та підйомних пристроїв має відповідати принципам універсального дизайну: ніяких складнощів, лише «малі фізичні зусилля» для кожного учасника освітнього процесу і, в першу чергу, для тих, хто відноситься до категорії маломобільних груп населення. Особливу увагу слід приділити облаштуванню приміщень (навчальних, зальних, санітарних), а також фізкультурно-рекреаційної зони у плані зручності, мобільності, безбар'єрності, доступності. Більш детально вимоги щодо облаштування наведені в інформаційному бюлетні Міністерства освіти та України [68, с.14].

Організація освітнього процесу здобувачів освіти з особливими освітніми потребами у закладах професійної (професійно-технічної) освіти передбачає, зокрема, забезпечення здобувачів освіти з особливими освітніми потребами необхідними спеціальними засобами корекції психофізичного розвитку згідно з типовим переліком, затвердженим МОН [80]. Такий перелік об'єднує:

- обладнання загального корекційного призначення (комп'ютерне, мультимедійне, демонстраційне обладнання), комп'ютерні програми (для осіб з тяжкими порушеннями мовлення, для осіб з порушеннями опорно-рухового апарату, для осіб з інтелектуальними порушеннями, для глухих осіб та осіб зі зниженим слухом, для осіб із сенсорними порушеннями (зі зниженим зором та сліпих);
- засоби корекції ігрової діяльності осіб з особливими освітніми потребами різного віку та з різними порушеннями психофізичного розвитку (дидактичні матеріали для розвитку ігрової діяльності);
- обладнання для осіб з порушеннями опорно-рухового апарату та осіб зі складною структурою порушення (меблі спеціального призначення);
- корекційні засоби навчання для осіб з тяжкими порушеннями мовлення, з порушенням опорно-рухового апарату та осіб з інтелектуальними порушеннями, в тому числі з розладами аутистичного спектра (моделі площинні, об'ємні, муляжі, засоби сенсомоторної інтеграції, моделі площинні друковані, моделі звукові та інтерактивні);
- обладнання для забезпечення корекції мовленнєвої сфери осіб з особливими освітніми потребами, в тому числі з тяжкими порушеннями мовлення (індивідуального призначення для логопедичної роботи, обладнання та інструменти для розвитку мовленнєвої сфери);
- корекційні засоби навчання для осіб із сенсорними порушеннями (зі зниженим слухом та глухих учнів);
- обладнання для осіб із сенсорними порушеннями (зі зниженим зором та для сліпих учнів);

- корекційні засоби навчання для осіб сліпих та зі зниженим зором;
- обладнання для кабінету психологічної реабілітації;
- обладнання для проведення уроків фізкультури, корекційних занять з лікувальної фізкультури, ритміки (для різних нозологій);
- обладнання для ресурсної кімнати (меблі, технічне обладнання)

Облаштування інклюзивного освітнього середовища завжди постає своєрідним викликом для громади, для суспільства в цілому та, зазвичай, у практичній реалізації зіштовхується із певними перешкодами [4].

Водночас, незаперечним фактом є і те, що фізично доступне середовище – важлива річ, проте воно не може повною мірою забезпечити інклюзивне навчання без впровадження спеціальних методик та гнучного і адаптивного навчання і викладання [8, с.44]. Однак саме продумане облаштування навчального простору у багатьох аспектах посилює ймовірність досягнення ефективності забезпечення інклюзивного навчання, що потребує дієвих, сучасних та, водночас, простих для застосування інструментів та методик.

Окрім задоволення необхідності у фізично доступному та зручному середовищі, що відповідає принципам універсального дизайну, не менш вагомими, окрім фізичних, є й інші потреби, життєво важливі для розумового та емоційного розвитку [12]: відчуття перебування у безпеці, необхідність взаємодії та стимулювання.

Відчуття безпеки – це не лише близькі, чуйні стосунки із дорослими, а й ціла низка правил та обмежень (у вигляді простих і чітких інструкцій на зрозумілій мові), що забезпечують послідовність дій та вчинків. Так формуємо в учня здатність діяти у різних ситуаціях, у тому числі і у звичайних буденних, поза освітнім процесом.

Більш детально про формування відчуття безпеки та підтримку учнів з ООП та їхніх батьків у надзвичайних ситуаціях – у відео автора посібника (див. Відео 3.2).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ ДО РОЗДІЛУ 3

Питання для самоконтролю до теми 3.1.

1. Окресліть пріоритетні завдання розвитку сучасної системи освіти.
2. В чому полягає інклюзивна компетентність педагогічного працівника?
3. Чому забезпечення інклюзивної компетентності педагогічного працівника постає вимогою часу?
4. За яких обставин заклад освіти набуває характеристик інклюзивного?
5. В чому полягає адаптація змісту навчального предмета (інтегрованого курсу)?
6. В чому полягає модифікація змісту навчального предмета (інтегрованого курсу)?
7. В чому відмінність адаптації та модифікації?
8. Чи варто розглядати модифікацію окремо від адаптації?
9. Наведіть приклади модифікації та адаптації змісту навчального предмета (інтегрованого курсу)
10. Для учнів, яким рекомендовано який рівень підтримки, є потреба в адаптації?
11. Для учнів, яким рекомендовано який рівень підтримки, є потреба в модифікації?
12. Наведіть приклади адаптації та модифікації в навчанні?
13. Чому варто вкрай обережно підходити до впровадження адаптації та модифікації у закладах професійної освіти? Які ризики стають можливими?

Питання для самоконтролю до теми 3.2.

1. Через які обставини раніше людина із інвалідністю залишалася на «суспільному узбіччі», втрачаючи можливість самореалізації, самоствердження та впевнене майбутнє?
2. Чому впровадження ефективного інклюзивного навчання у сфері професійної освіти часто перетворюється на неперервне додання ними труднощів?
3. Що означає «бути інклюзивним», «мислити інклюзивно»?
4. Як досягти продуманного впровадження інноваційних стратегій, спрямованих на «зменшення інвалідності»?
5. Що передбачає підготовка інклюзивного освітнього середовища?
6. Що входить у перелік спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку, затверджений МОН України?
7. Що таке універсальний дизайн в освіті?
8. Як забезпечити доступність закладу професійної освіти?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ДО РОЗДІЛУ 3

1. 5 Types of Instructional Adaptations for Your Inclusive Classroom. URL: <https://blog.brookespublishing.com/5-types-of-instructional-adaptations-for-your-inclusive-classroom/>
2. 9 Types of Adaptations. URL: <https://www.theintentionaliep.com/9-types-of-adaptations/>
3. Teachers' Guide to Inclusive Practices Modifying Schoolwork Third Edition by Rachel Janney, Ph.D. and Martha E. Snell, Ph.D. Baltimore. London. Sydney. 2013. 199p.
4. The Dakar Framework for Action: Education for All: meeting our collective commitments (including six regional frameworks for action. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000121147>
5. Всесвітня декларація «Освіта для всіх», 1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-94
6. Гакаме Ю. Д. Организация психологически безопасной образовательной среды в условиях инклюзивного образования // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2015. – Т. 37. – С. 251–255. – URL: <http://e-koncept.ru/2015/95673.htm>
7. Декларація ООН про права інвалідів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_117#Text
8. Загальна декларація прав людини, 1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
9. Конвенція про права дитини, 1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
10. Нічого для нас без нас: Посібник з інклюзивного прийняття рішень для державних органів. Упорядники: Азін В. О., Байда Л. Ю., Госс Н., Ждан П.М., Сухініна І. М., Флетчер А. К. Ленвіт. 2015. 102 с. URL: https://www.britishcouncil.org.ua/sites/default/files/toolkit_pm_ukr.pdf
11. Організаційні засади діяльності асистента вчителя в інклюзивному класі : метод. посіб. / уклад. : О. В. Коган та ін. Харків : «Друкарня Мадрид», 2019. 110 с. URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2020/01/Organizatsijni-zasady-diyalnosti-asystenta-vchytelya.pdf>
12. Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів: навчально-методичний соібник / За заг. Ред. М. Порошенко та ін. Київ, 2018. 252 с. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkluzyvne-navchannya/posibniki/Inclusive_study_Sep17.pdf
13. Пащенко О., Криценок І., Софій Н.. Інклюзивна освіта в умовах професійно-технічного навчального закладу: навчально-

методичний посібник. К. Арт Економі, 2012. 184с. URL: http://umo.edu.ua/images/content/institutes/cipo/kaf_derg_slug/material_diyaln/inklyuzivna%20osvita.pdf

14. Програма дій щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами, 1994
15. Саламанська декларація: про принципи, політику і практичні діяльність в сфері освіти осіб з особливими освітніми потребами, 1994.
16. Середовище, що належить дітям: poradnik для педагогів закладів дошкільної освіти /за заг. Ред. В. Засенка. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/4726/file/Середовище,%20що%20належить%20дітям.pdf>
17. Хаустов А.В., Загуменная О.В. Адаптация учебных заданий для детей с расстройствами аутистического спектра // Аутизм и нарушения развития. 2016. Т. 14. № 1. С. 27—37. URL: https://psyjournals.ru/files/80543/autism_1_2016_khaustov_zagumenaya.pdf

ВИСНОВКИ

У сучасній освіті інклюзія постає не лише як психолого-педагогічна підтримка чи певний перелік послуг. Інклюзія – це про більш складніші речі, реалізація яких неодмінно супроводжується кардинальним оновленням освітньої сфери загалом. Саме тому розглядаються як тотожні і взаємозалежні складові інноваційні технології та інклюзивні моделі освіти.

Повністю розкрити потенціал кожної людини, незалежно від нормотивності розвитку чи наявності інвалідності, – найважливіше завдання сучасної системи освіти. Відмінності не повинні знецінювати. Вони мають збагачувати. Відтак у світі, що складається із відмінностей, не людина із інвалідністю, а суспільство у цілому потребує спеціальної освіти, щоб дійсно стати суспільством для всіх[12].

Саме такий погляд забезпечує принципово інші можливості. Насамперед, мова йде про врахування природних задатків і здібностей кожної людини, створення ситуації, за якої ті чи інші обмеження, у тому числі і порушення психофізичного розвитку не стають на заваді досягнення бажаних цілей.

Розкриття особистісного потенціалу – це ще й можливість у майбутньому отримати стабільний заробіток, офіційне працевлаштування, фінансову основу для власного благополуччя. Саме тому такою важливою для реалізації означеного є професійна освіта. Здобуття професії, кваліфікації – важливий крок для підтримання життя та задоволення основних потреб. З іншої сторони, це самовираження, утвердження власної ідентичності не лише для самого себе, а й для оточуючих[21].

Здобувши фах, людина із інвалідністю отримує найважливіше – можливість безпосередньо впливати на власне життя, самостійно вирішувати те, яким буде для неї завтрашній день, отримати таку бажану планованість. Зрештою, розширюючи можливості кожного громадянина країни, ми зміцнюємо економіку, утверджуємо моральні цінності, будуємо суспільство, в якому кожна особистість відчуватиме себе впевнено, комфортно, а значить, і щасливо. Саме тому за інклюзією – майбутнє.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 9 Types of Adaptations. URL: <https://www.theintentionaliep.com/9-types-of-adaptations/>
2. Accommodating Students with Disabilities in Science, Technology, Engineering, and Mathematics (STEM): Findings from Research and Practice for Middle Grades through University Education. Center for Assistive Technology and Environmental Access College of Architecture Georgia Institute of Technology Atlanta, Georgia. 2012. 224 p. URL: <https://hourofcode.com/files/accommodating-students-with-disabilities.pdf>
3. An Important Component in Successful Inclusion Practices: Instructional Adaptations, February 2014, [Procedia - Social and Behavioral Sciences](https://www.researchgate.net/publication/275543353_An_Important_Component_in_Successful_Inclusion_Practices_Instructional_Adaptations). URL: https://www.researchgate.net/publication/275543353_An_Important_Component_in_Successful_Inclusion_Practices_Instructional_Adaptations
4. Efendi, M., Pradipta, R. F., Dewantoro, D. A., Ummah, U. S., Edivanto, E., & Yasin, M. H. M. (2022). Inclusive education for student with special needs at Indonesian public schools. *International Journal of Instruction*, 15(2), 967-980
5. Hladush V., Klein V., Silonova V., Actual problems of inclusion, integration of social and health dis advantaged pupils in the Slovak Republic // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): збірник наукових праць: вип. 13. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2019. – с. 48-60. URL: <https://aqce.com.ua/vipusk-13/vladimir-ksilonova-v-hladush-v-actual-problems-of-educational.html>
6. Inclusion in secondary vocational education: Handbook on working with special educational needs students / [autor Ardijana Isahi-PaloshiЮ Liduska Vasileska, MA, dr. spec. Lepa Trpceska, VETR Goran Spasovski, VETR Radmila Stojkovska Aleksova, MA, special education teacher (defectologist) David Crabtree – UK expert]. – Skopje. British council Macedonia, 2014. - 72p: URL: https://www.britishcouncil.mk/sites/default/files/inclusion_in_secondary_vocational_education_handbook_eng.pdf
7. Inclusive Education: A Practical Guide to Supporting Diversity in the Classroom T. Loreman, J. Deppeler, & D. Harvey (2005) January 2005 *Australasian Journal of Special Education* 29(1):85-85
8. INCLUSIVE EDUCATION: WHAT, WHY, AND HOW A Handbook for Program Implementers. Published by Save the Children March 2016, London. URL: https://www.eenet.org.uk/resources/docs/SC_2016_inclusive_education_handbook_lowres.pdf
9. Inclusive Learning Children with disabilities and difficulties in learning: Topic Guide September 2014 Catherine Howgego, Susie Miles & Juliette Myers. URL: <https://www.heart-resources.org/wp-content/uploads/2014/09/Inclusive-Learning-Topic-Guide.pdf>
10. Klein V., Silonova V., Hladush V. Problems of inclusive education in the Slovak republic / Управління навчально-виховним процесом Нової української

- школи в контексті реформи впровадження інклюзивної освіти в Україні // Матеріали Всеукраїнського форуму молодих науковців, 16–17.04 2020 р. м. Полтава, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка
11. Kucherak Iryna. Preparation of teachers for the establishment of an inclusive educational environment in professional (vocational and technical) educational institutions//IMPROVING MODERN MODELS OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF TEACHERS OF VOCATIONAL EDUCATION IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE. p72-79
  12. McConkey, Roy. Understanding and responding to children's needs in inclusive classrooms: a guide for teachers. 116p. 2000. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000124394>
  13. Oleh Dorozhovets, Viktor Hladush. Diagnostic competence of the special education teacher in Slovakia / Scientific Collection «InterConf», (60): with the Proceedings of the 1 st International Scientific and Practical Conference «Scientific Trends and Trends in The Context of Globalization» (June 7-8, 2021). Umeå, Sweden: Mondial, 2021. 396 p. (p. 63-73) URL: <https://www.interconf.top/archive.html>
  14. REACHING OUT TO ALL LEARNERS: a resource pack for supporting inclusion and equity in education // new version of the Inclusive Education Resource Pack, The UNESCO International Bureau of Education (UNESCO-IBE). – 2022). URL: http://www.ibe.unesco.org/sites/default/files/resources/unesco_bie_2021_web_inclusive_education_resrouce_pack.pdf
  15. Students with Disabilities, Learning Difficulties and Disadvantages: STATISTICS AND INDICATORS. OECD. 2005. 154 p. URL: https://includ-ed.eu/sites/default/files/documents/sen_students_-_statistics_and_indicators_-_oecd.pdf
  16. Teachers' Guides to Inclusive Practices Modifying Schoolwork Third Edition by Rachel Janney, Ph.D. and Martha E. Snell, Ph.D. 2013. 199p
  17. The Dakar Framework for Action. World Education Forum Dakar. 2000. Dakar. UNESCO. 2000. 77p.
  18. Universal Design for Learning in Action. 100 Ways to Teach All Learners. Whitney H. Rapp, Ph.D. 2014. 224p
  19. Victor Hladush. On the issue of teacher training for inclusive educational system / Monogr. Inkluzívne pristupy v edukácii dete a ziakov //. – Ruzomberok, 2018. – Str. 75-83. (Словаччина, Католицький університет в Ружомбероку)
  20. Victor Gladush. Inkluzívne vzdelávanie v Ukrajine úspechy, problémy, perspektívy / Victor Gladush // Podpora inklúzie v predprimárnom a primárnom vzdelávaní. Zborník vedeckých štúdií. – Ružomberok, 2018, str. 156-174. (Словаччина, Католицький університет в Ружомбероку)

21. Anne Leymat. Inclusive employment: Technical Resources Division, France. June 2011. 96p. URL: https://www.hi.org/sn_uploads/document/PP_InclusiveEmployment.pdf
22. Асистент вчителя у закладі загальної середньої освіти з інклюзивною формою навчання: навчально-методичний посібник / А. А. Колупаєва та ін. Харків: Видавництво «Ранок», 2019. 216 с. URL: http://irc.kuprda.gov.ua/files/docs/2020/19015_Asistent_vchitelya_u_zakladi_ZSO_z_inklyuzivnoyu.pdf
23. Асистент учителя в інклюзивному класі: навчально-методичний посібник / Н. М. Дятленко, Н. З. Софій., О. В. Мартинчук, Ю. М. Найда, під заг. ред. М. Ф. Войцехівського. К. ТОВ Видавничий дім «Плеяди», 2015. 172 с. URL: <https://docplayer.net/71409084-Asistent-uchitelya-v-inklyuzivnomu-klasi.html>
24. Всесвітня декларація «Освіта для всіх», 1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-94
25. Гакаме Ю. Д. Организация психологически безопасной образовательной среды в условиях инклюзивного образования // Научно-методический электронный журнал «Концепт». 2015. Т. 37. С. 251–255. – URL: <http://e-koncept.ru/2015/95673.htm>
26. Гладуш В., Висоцька А., Дубовський С. Корекція розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями засобами фізичного виховання // Вісник післядипломної освіти. Серія «Педагогічні науки», т.12, №21. с.44-62
27. Гладуш В.А. Підтримка потенціалу здоров'я особистості в умовах інклюзивного освітнього середовища як наукова проблема. Педагогіка здоров'я як основа розвитку потенціалу особистості: монографія. Дніпро: Ліра, 2020. 334-340 с.
28. Гладуш В.А. Ретроспектива підготовки педагогічних кадрів в Україні для формування освітніх послуг в умовах спеціальної освіти. Тенденції та проблеми управління закладами освіти: виклики XXI століття. Монографія Київ, 2021. 285 с. С. 242-251.
29. Гладуш В.А. Тенденції розвитку форм післядипломної педагогічної освіти в Україні. *Вісник післядипломної освіти (Педагогічні науки)*. Київ, 2019. № 9 (38). С. 10-31. URL: <http://umo.edu.ua/pedagoghichni-nauki-vipuski/zbirnik-naukovikh-pracj-visnik-pisljadiplomnoji-osviti-serija-pedagoghichni-nauki-vipusk-938-2019>
30. Гладуш В.А. Формування позитивного професійного іміджу корекційного педагога. *Удосконалення підготовки корекційного педагога в умовах університетської освіти: монографія*. Дніпро, 2015. 324 с. С. 302-315.
31. Гладуш В.А. Інклюзивна освіта та здоров'я дітей з психофізичними порушеннями: проблеми сьогодення. *Спеціальна освіта: стан та перспективи» за ред. О.І. Проскурняк*, Харків. Харківська гуманітарно-педагогічна академія, 2017 С. 185-189.
32. Гладуш В., Шилонова В., Кляйн В., Інклюзивна діагностика та стимулювання учнів нульових класів початкової школи Словацької республіки // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): збірник наукових праць

- ь: вип. 15. – Кам’янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2020. с. 240-257. URL: <https://aqce.com.ua/vipusk-n16-tom12020/shilonova-v-kljajn-v-gladush-v-pidgotovka-pedagogichnih-pracivnikov-specialnoi-osviti-u-slovachchini-ta-v-ukraini.html>
33. Декларація ООН про права інвалідів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_117#Text
34. Декларація про права інвалідів, 1975. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_117#Text
35. Дослідження якості інклюзивного навчання для дітей з особливими освітніми потребами: грудень 2020-січень 2021. URL: <https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2021/04/Doslidzhennya-yakosti-inklyuzivnoi-osviti.pdf>
36. Загальна декларація прав людини, 1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
37. Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні, 1991, №21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>
38. Закон України «Про повну загальну середню освіту», від 16.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
39. Закон України «Про професійно-технічну освіту», 1998, №103/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/98-вр#Text>
40. Інклюзивне навчання: інформаційний посібник для вчителів закладів загальної середньої освіти/ упорядники Н. Софій, Ю. Найда, URL: https://knowledge.org.ua/wp-content/uploads/2020/08/School_inclusive_education_brochure-2019.pdf
41. Класифікатор професій. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/617/fe2/3c5/617fe23c558bb445651529.pdf>
42. Кляйн В., Шилонова В., Гладуш В.А. Індивідуальний підхід у забезпеченні психолого-педагогічного супроводу інклюзивного навчання в школах Словаччини: досвід, перспективи. Київ: ТОВ «Альфа-ПК», 2020. С. 23-35
43. Кляйн В., Шилонова В., Гладуш В. Психолого-педагогічний супровід інклюзивного навчання в початкових школах Словаччини – сучасний тренд духовності. Школа синергії освіти і духовності: нові виклики, тренди і можливості. Київ, ДЗВО «Університет менеджменту освіти». 2020. С. 156-162.
44. Колупаєва А.А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: Монографія. – К.: «Самміт-Книга», 2009. 272 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/708183/2/Інклюзивна%20освіта%20реалії%20та%20перспективи.pdf>
45. Колупаєва А.А., Таранченко О.М. «Інклюзивна освіта: від основ до практики»: [монографія] / А.А. Колупаєва, О.М. Таранченко – К. : ТОВ «АТОПОЛ», 2016. – 152 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/719179/1/Інклюзивна%20освіта_від%20основ%20до%20практики.pdf

46. Конвенція про права дитини (20 листопада 1989 року). Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
47. Конвенція про права дитини, 1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
48. Конституція України: станом на 1 жовтня 2017 р. / Верховна Рада України. Київ. 9 грудня 2021 Право, 2017. 93 с.
49. Концепція білінгвального навчання осіб з порушеннями слуху / [С. В. Кульбіда, І. І. Чепчина, Н. Б. Адамюк, А. В. Замша, Н. А. Зборовська, Н. В. Іванюшева, О. М. Лещенко]. К.: УТОГ, 2011. 53 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/9292/1/Білінгвальна%20концепція.pdf>
50. Кучерак І. Інклюзивна компетентність учителя як важлива складова педагогічної майстерності. Розвиток педагогічної майстерності педагога в умовах освітніх трансформацій. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (13 травня 2022). 2022.с.156-158
51. Кучерак І. Інклюзивна компетентність фахівця: передумови, складові, завдання. Соціально-освітні доміанти професійної підготовки сучасного компетентного фахівця. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. С. 94-96.
52. Кучерак І. Інклюзивна складова підготовки майбутніх логопедів: досвід та перспективи. Розвиток освіти і науки: проблеми, теорія, досвід і перспективи : матер.ІІ заоч. Всеукр. наук.-практ. конф. Електронне видання / за ред. В. Ф. Русакова, І. М. Зарішняк. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2021. 224 с, С. 202-204. URL: http://r.donnu.edu.ua/bitstream/123456789/1931/1/Розвиток%20освіти%20і%20науки_Збірник%20до%20дня%20науки%20В.pdf
53. Кучерак І. Культурологічна парадигма вищої освіти: європейські стандарти розвитку. Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск 48. 2017. С. 149-151
54. Кучерак І. Учитель як суб'єкт інклюзії: стратегії, проблеми, рішення. Матеріали VII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Психолого-педагогічні аспекти навчання дорослих у системі неперервної освіти», 16 грудня 2021.
55. Кучерак І., Петрушак О. Інтегровані заняття у системі інклюзивного навчання: досвід, реалії та перспективи. Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені О. Довженка. 2021. Вип. 3(47). С. 121-127.
56. Кучерак І.В. Інклюзивна компетентність як основа якості підготовки фахівців транспортної галузі // Інноваційні технології при підготовці фахівців транспортної галузі: електронний зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Біла Церква, 30 вересня 2021 р. / за заг. ред. А.Б. Єрмоленка, І.В. Кучерак. Біла Церква: БІНПО ДЗВО УМО НАПН України, 2021. 108 с, с. 58-61
57. Кучерак І.В. Інформаційні технології в роботі логопеда // Освітні і культурно-мистецькі практики в контексті інтеграції України у міжнародний науково-інноваційний простір : збірник тез доповідей I Міжнародної

- науково-практичної конференції студентів та молодих вчених (м. Запоріжжя, 14 травня 2020 р.) за заг. ред. В. В. Нечипоренко. Запоріжжя : Видво Хортицької національної академії, 2020. 694 с., с. 105-106
58. Кучерак І.В. Цифровізація та її вплив на освітній простір у контексті формування ключових компетентностей // Інноваційна педагогіка, вип. 22, т.2. ВД «Гельветика». 2020. С. 91-94.
59. Методичні рекомендації для закладів загальної середньої освіти щодо визначення освітніх труднощів I рівня підтримки в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти / уклад. Л. Прохоренко, Н. Ярмола та інші. URL: <https://ispukr.org.ua/wp-content/uploads/2021/12/Метод.-рекомендації-для-ЗСО.pdf>
60. Миронова С.П. Нова українська школа: особливості організації освітнього процесу учнів початкової школи в інклюзивних класах: навчально-методичний посібник. Тернопіль: Астон, 2020. 176с. URL: <https://lib.imzo.gov.ua/wa-data/public/site/books2/navchalno-metodychny-posibnyky/dlya-pedpraysivnykiv/NUSH-osoblyvosti-orhanizatsiyi-osvitnoho-protsesu-uchniv-pochatkovoyi-shkoly-v-inklyuzyvnykh-klasakh-Myronova.pdf>
61. Навчання дітей із порушеннями слуху: навчально-методичний посібник / С. В. Кульбіда та ін. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 216 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/719471/1/Навчання%20дітей%20із%20порушеннями%20слуху_посібник.pdf
62. Наказ Міністерства освіти і науки України №1236 від 17.11. 2021 «Про затвердження Умов допуску асистента учня (дитини) до освітнього процесу для виконання його функцій та вимог до нього. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0073-22#Text>
63. Наказ Міністерства освіти і науки України №414 від 23.04.2018 «Про затвердження Типового переліку допоміжних засобів для навчання (спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку) осіб з особливими освітніми потребами, які навчаються в закладах освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0582-18#Text>
64. Наказ Міністерства освіти і науки України від 08.06.2018 №609 «Про затвердження примірного положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-primirnogo-polozhennya-pro-komandu-psihologo-pedagogichnogo-suprovodu-ditini-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami-v-zakladi-zagalnoyi-serednoyi-ta-doshkilnoyi-osviti>
65. Наказ Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2016 №8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0184-16#Text>
66. Наказ Міністерства освіти і науки України від 12.01.2016 №8 «Про затвердження Положення про індивідуальну форму здобуття повної загальної освіти
67. Національна стратегія розвитку інклюзивної освіти та 2020-2030 року. URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2019/07/210719-strategiya-inklyuziya.pdf>

- 68.Новий освітній простір: інформаційний посібник / за ред. А. Седоченко. 151с. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nop/NOP_Bezbarьерnist.pdf
- 69.Організаційні засади діяльності асистента вчителя в інклюзивному класі: метод. посіб. / уклад. : О. В. Коган та ін. Харків. «Друкарня Мадрид», 2019. 110 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1jL-1FbDMFumc0t_veuJ2vN_rqvdh9fl/view
- 70.Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів: навчально-методичний соібник / За заг. Ред. М. Порошенко та ін. Київ, 2018. 252 с. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkluzyvne-navchannya/posibniki/Inclusive_study_Sep17.pdf
- 71.Організація першого рівня підтримки для дитини в закладі загальної середньої освіти : навчально-методичний посібник / КЗ «Житомирський ОШПО» ЖОР. за ред. О. С. Голентовської. Житомир. КЗ «Житомирський ОШПО» ЖОР, 2022. 127 с.
- 72.Освіта дітей з порушеннями слуху: сучасні тенденції та технології : навч.-метод. посіб. / О.М. Таранченко, С.В. Литовченко, О.Ф. Федоренко, В.В. Жук, В.В. Литвинова, В.М. Шевченко. К. : Вид ФОП Симоненко О.І., 2018. 250 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/227486179.pdf>
- 73.Основи корекційної педагогіки: навчально-методичний посібник / С.П.Миронова, О.В.Гаврилов, М.П.Матвеева; За заг. ред. С.П.Миронової. Кам'янець-Подільський. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. 264 с. URL: <https://zdamsam.ru/a72922.html>
- 74.Особам з інвалідністю: Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/invalidnist.html>
- 75.Особливості психолого-педагогічного супроводу дітей з помірною розумовою відсталістю в системі корекційно-розвивального навчання спеціального загальноосвітнього закладу / навчально-методичний посібник / авт.: О.В. Чеботарьова, Г.О. Блеч, І.В. Гладченко, С.В. Трикоз, А.В. Міненко та ін.: За наук. ред. О.В. Чеботарьової, І.В. Гладченко. К., ІСП НАПН України, 2016. 148 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/707272/1/Посібник%20ППС.pdf>
- 76.Оформлення індивідуальної програми розвитку дитини за новим зразком у закладі дошкільної освіти : методичні матеріали / КЗ «Житомирський ОШПО» ЖОР ; за ред. О. С. Голентовської. Житомир, 2021. 16 с.
- 77.Пащенко О., Криценок І., Софій Н.. Інклюзивна освіта в умовах професійно-технічного навчального закладу: навчально-методичний посібник. К. Арт Економі, 2012. 184с. URL: http://umo.edu.ua/images/content/institutes/cipo/kaf_derg_slug/material_diyaln/inkluzivna%20osvita.pdf
- 78.Порошенко М. Інклюзивна освіта: навчальний посібник. Київ. ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 300с.

79. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку забезпечення допоміжними засобами для навчання осіб з особливими освітніми потребами у закладах освіти» №1289 від 9 грудня 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1289-2020-п#n10>
80. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах професійної (професійно-технічної) освіти (10.07.2019, №636). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/636-2019-п#n8>
81. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти» (15.09.2021, №957). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-п#Text>
82. Постанова Кабінету Міністрів України від 12.07.2017, №545 «Про затвердження Положення про інклюзивно-ресурсний центр. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-п#Text>
83. Постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 р. № 765 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо організації навчання осіб з особливими освітніми потребами». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/765-2021-%D0%BF#Text>
84. Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2022 №493 «Про внесення змін до Положення про інклюзивно-ресурсний центр». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/493-2022-п#Text>
85. Постанова Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2020 р. № 1289 «Про затвердження Порядку забезпечення допоміжними засобами для навчання осіб з особливими освітніми потребами у закладах освіти». Офіційний вісник України, 2021 р., № 2, ст. 85
86. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 №2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
87. Програми з корекційно-розвиткової роботи «Розвиток слухового сприймання та формування вимови для дітей зі зниженим слухом» для 11 – 12 класів загальноосвітніх навчальних закладів (спеціальних та з інклюзивним навчанням), навчально-реабілітаційних центрів/О.Ф. Федоренко, М.В. Коноваленко, І.В. Автономова, О.М. Різоль. К., 2016. URL: https://docs.google.com/document/d/0B3m2TqBM0APKUWIFWWFhQTIDdUE/edit?resourcekey=0-uaEKXvA5ZJX_K7HfKWESNw#heading=h.gjdgxs
88. Розвиток політики інклюзивних шкіл. Інтегроване планування послуг, їх надання та фінансування в Канаді: посібник/ Дж. Блейз, Е. Чорнобой, Ш. Крокер, Е. Сократ, О.Красюкова-Еннз. К. Паливода А.В., 2012. 46с.
89. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми розвитку професійної(професійно-технічної) освіти на 2022-2027 роки (9 грудня 2021, №1619-р). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1619-2021-р#Text>
90. Савінова Н. В., Берегова М. І., Борулько Д.М. Інклюзивне навчання дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Навчально-методичний посібник /

- Н. В. Савінова, М. І. Берегова., Д.М. Борулько – Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2019. 166 с. URL: http://dspace.mdu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/774/1/Савінова%2С%20Берегова%2С%20Борулько_Інклюзивне%20навчання%2С2019.pdf
91. Саламанська декларація та Рамки дій щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами. Саламанка. Іспанія, 7-10 червня 1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-94#Text.
92. Середовище, що належить дітям: порадник для педагогів закладів дошкільної освіти / за заг. Ред. В. Засенка. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/4726/file/Середовище,%20що%20належить%20дітям.pdf>
93. Система автоматизації роботи інклюзивно-ресурсних центрів. URL: <https://ircenter.gov.ua>
94. Створення індивідуальної програми розвитку для дітей з особливими освітніми потребами: методичний посібник / Під заг. ред. Софій Н. З., – К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2015. – 66 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/14802/1/N_Zaerkova_I_Lucenko_Individ_program_IPPO.pdf
95. Теорія і практика інклюзивної освіти: навчально-методичний посібник / Упорядник Бондар К. М. [2-ге вид., доп.]. Проект «Підтримка інклюзивної освіти у м. Кривий Ріг», 2019. 170 с. URL: https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php?file=/667753/mod_resource/content/1/Теорія%20і%20практика%20інклюзивної%20освіти%20-%20посібник.pdf
96. Учні початкових класів із особливими освітніми потребами: навчання та супровід: навчально-методичний посібник / Л. Прохоренко, О. Бабяк, В. Засенко, Н. Ярмола. Харків. Вид-во «Ранок», 2020. 160 с. URL: <https://lib.imzo.gov.ua/wa-data/public/site/books2/navchalno-metodychny-posibnyky/dlya-pedpratsivnykiv-ospotreby/Uchni-pochatkovykh-klasiv-iz-osoblyvumu-potrebamy-navchannia-ta-suprovid-Prokhorenko.pdf>
97. Хренова В. В. Інклюзивна освіта в умовах нової української школи: проблеми та перспективи. Освіта та педагогічна наука. 2020. № 1 (173). С. 3-13. URL: <http://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/5991/2020%20№%201%20%28173%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
98. Царькова, О. В. and Прокоф'єва, О. О. and Варіна, Г. Б. Порушення психофізичного розвитку дітей з особливими освітніми потребами: нозологія, психолого-педагогічний контекст. Довідник для педагогічних працівників і батьків, які виховують дітей з особливими освітніми потребами. pp. 18-82. URL: <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/9920/1/ЦОВ-ПОО-ВАБ.pdf>
99. Царькова, О., Прокоф'єва, О., Варіна, Г. Порушення психофізичного розвитку дітей з особливими освітніми потребами: нозологія, психолого-педагогічний контекст. Довідник для педагогічних працівників і батьків, які

- виховують дітей з особливими освітніми потребами. 2019. pp. 18-82. URL: <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/9920/1/ЦОВ-ПОО-ВАБ.pdf>
100. Шилонова В., Кляйн В., Гладуш В. Інклюзивність вищої освіти Словаччини. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. Вип. 17. 2021. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006». С. 48-60. URL: <https://aqce.com.ua/vipusk-n17-2021/shilonova-v-kljajn-v-gladush-v-inkluzivnist-vicshoi-osviti-slovachchini.html>
101. Якушенко Л. Актуальні проблеми соціального захисту людей з інвалідністю: Аналітична записка. Серія «Соціальна політика, №9, 2019, 11с
102. Ярмола Н. А. Індивідуальна освітня траєкторія дитини з порушеннями інтелектуального розвитку: практичні кроки //Вісник науково-дослідної лабораторії інклюзивної педагогіки. – 2019. – Т. 5. – №. 14. – С. 195-201. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/286032297.pdf>

ГЛОСАРІЙ

Особа з інвалідністю – особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити соціальний захист [Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні, 1991, №21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>]

Інвалідність – результат взаємодії, яка відбувається між людьми, які мають порушення здоров'я, і відносницькими та середовищними бар'єрами і яка заважає їхній повній та ефективній участі у житті суспільства нарівні з іншими [Конвенція ООН про права інвалідів]

Універсальний дизайн – дизайн предметів, обстановок, програм та послуг, покликаний зробити їх максимально можливою мірою придатними для використання для всіх людей без необхідності адаптації чи спеціального дизайну. "Універсальний дизайн" не виключає допоміжних пристроїв для конкретних груп осіб з інвалідністю, де це необхідно [Конвенція про права осіб з інвалідністю, 2006, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#n41]

Розумне пристосування – внесення, коли це потрібно в конкретному випадку, необхідних і підхожих модифікацій і коректив, що не становлять непропорційного чи невинуватого тягаря, для цілей забезпечення реалізації або здійснення особами з інвалідністю нарівні з іншими всіх прав людини й основоположних свобод [Конвенція про права осіб з інвалідністю, 2006, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#n41]

Рівні підтримки – обсяг тимчасової або постійної підтримки учнів в освітньому процесі відповідно до їх особливих освітніх потреб, що надається в закладі освіти [Постанова, 2021].

Ресурсна кімната – спеціально облаштована кімната (частина кімнати), що має відповідний розподіл функціональних зон, призначена для розвитку учнів з особливими освітніми потребами, гармонізації їх психоемоційного стану та психологічного розвантаження, надання (проведення) індивідуальних та/або групових психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг (занять) [Постанова, 2021].

Комплексна оцінка – збір та інтерпретація інформації про особливості розвитку особи з метою визначення її особливих освітніх потреб та визначення її освітніх труднощів, розроблення рекомендацій щодо її індивідуальної освітньої траєкторії, модифікації чи адаптації освітньої програми (навчальних предметів), організації освітнього середовища, особливостей організації надання психолого-педагогічних, корекційно-розвиткових послуг [Положення про ІРЦ, 2021].

Підтримка в освітньому процесі – підтримка, що надається здобувачам освіти постійно або тимчасово та передбачає створення для них сприятливих для навчання умов у закладі освіти, а також здійснення додаткових заходів, спрямованих на подолання їх освітніх труднощів, у тому числі тих, що виникли внаслідок психологічної травми [Положення про ІРЦ, 2017].

Індивідуальна навчальна програма – документ (частина ППР), який окреслює коло знань, умінь і навичок, що підлягають засвоєнню з кожного окремого навчального предмету у процесі навчання у закладі загальної середньої освіти з метою реалізації індивідуальної освітньої траєкторії дитини з особливими освітніми потребами. Містить перелік тем матеріалу, що вивчається, рекомендації щодо кількості годин на кожну тему, час, відведений на вивчення всього курсу.

Інклюзія – забезпечення ситуації, що унеможлиблює обставини, за яких особистість, незалежно від свого соціального статусу, віку, наявності чи відсутності порушень психофізичного розвитку та інвалідності, опиняється поза суспільними стосунами, поза освітнім процесом.